

A HORÁNYI ELEK

TERVEZTE

„HAZAFIUI MAGYAR TÁRSASÁG“

IRTA

CSAPLÁR BENEDEK

K. R. T.

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT NYOMÁSA

1899

A HORÁNYI ELEK TERVEZTE

»*Hazafiúi magyar társaság.*«

I.

1. Egyike ez is azoknak a balsorsú »*jámbor szándék*«-oknak, melyeknek valóra váltása végett a múlt század folytán több ízben kinosan vajúdozott nemzetünk jobbik esze, sarkalván erre a hazai művelődést méltóbban fejleszteni sóvárgó hon-genius. Mindezek azonban többé-kevésbé eredménytelenül epedeztek az óhajtott sikerért. De bajnokaikat így is megilleti az utókor hálás elismerése. Művelődés-történelmünknek pedig érdekében áll küzdelmeiknek aránylagos kiderítése.

Ily kegyeletes tartozás indít a fentjelzett kísérlet némi ismeretetésére. Annál készteőbb pedig ez, minél időszerűbb alkalmat nyújt egyszersmind némely lényeges érdekű emlékezések fölmelegítésére.

Nem épen iménti lelet az az egy pár tanúság, melyet mint erről szólót ezuttal bemutatni szándékozom; nem is épen tudomáson kívüli az. Mert fölemlítettem már jóval ezelőtt.¹ S emlegették aztán mások is, csakhogy nem illeték szerint, sőt holmi tévesztő megjegyzésekkel is megtoldva.

Így ez, meg egyéb ok is méltán kívánhatja tőlem annak körülményesebb ismertetését, mint olyanét, mely szintén jelezhet valamelyes mozzanatot hazai művelődésünk múlt századi törekvéseiről beszélő lapjain. Úgy hiszem, viszonylagos jelentőségének illeték szerinti méltatásával beválhatik ez is némileg azok sorába, a melyeket mint efféle célzatúakat irodalomtörténelmünk jeles mestere *Toldy* Ferencz 1871-ben tőle telhető alapossággal ismer-

¹ I. Révai M. élete II. 14—15. l.

tetett.¹ Kétségtől figyelmes egybevetéssel említette volna föl ezt is, ha annak idején tudomására juthat. Hisz időrendi tekintetben ez is megelőzte, ha csak kevéssel is, a *Bessenyei*-féle »jámbor szándék« keltét.

Annál szívesebben fűzhette volna *Toldy* az érdemleg bemutatott hét kísérlethez nyolczadikul, minthogy evvel is nyomósbitva leendett érdekes tárgyalásának az az argumentuma, hogy mily hön óhajtották nálunk is a hazafias jobb elmék a tudományos művelődésnek szervezates összeműködés által való lendítését, nyomban a hosszú viliongások csillapultával,² s mily buzgó sürögéssel iparkodtak volna ily nemes célra: »si sors non laeva fuisset.« —

Most utólag csak valamelyes pótlékként szolgálhat azok függelékeül ez a szerény adalék, s különösen az illetékes egybevetés által nyerheti olyatén jelentőségét, melynél fogva méltán fűződhetik amazok sorába, hogy a rokonnemű törekvések analog balsorsát ezzel is több tényadat érvelje.

A kellő viszonyítás végett legalább amúgy röptiben reflectálnunk kell a múlt századi fölserkenés kiválóbb mozzanataira. Sokképen késztetnek erre e századvégi hasonlatos körülményeink, melyeket mélyebb észlelőink jóval ezelőtt megsejtván, elég korán intettek a száz év előtti tanulságos küzdelmek behatóbb tanulmányozására. Ma pedig már erősen megrendítő események is kényszerítnek bennünket, hogy azokra minél komolyabban emlékezzünk.

2. Huszonöt évvel ezelőtt ülte meg a M. T. Akadémia *Toldy F.* indítványára a magyar irodalom megújulásának százados évfordulóját 1872. decz. 15-én. Főképen *Bessenyei* György emlékét elevenítette föl hármassal dicsőítéssel.³

A testőr-irodalom e jeles előharczosa érdemeinek szívesen adózott az akkoriban bátrabb lendületnek eredt nemzeti érzelem a hálás elismerés lelkesedésével. Nemcsak a Kisfaludy-társaság igyekezett ezt növelni, hódolva a költő szellemének, hanem a gyarapuló napi irodalom is többszörösen visszhangoztatá ünnepeltetését.

¹ »Az Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt« I. *Toldy F.* összegyűjtött munkái VII. k.

² U. o. 355. l.

³ L. Szinnyei J. »Magyar írók« I. 1001. l. — Kiváltképen felmagasztalta korszakalkotó jelentőségét *Toldy F.* emlékbeszéde. Lásd »A magyar irodalom legújabb koráról.« (Összegyűjtött munkái Bpest. 1873. VII. k. 169—189.)

Hisz' *Bessenyei* nevéhez fűződött volt leginkább annak a korszakias buzdulatnak emléke, mely a múlt század 8-ik évtizedében a magyar irodalomnak renaissance-szerű föléledését inaugurálta. Az ő irodalmi termékei, 1772-ben megeredve, oly gyors egymásutánban jelentek meg, hogy ez évtized végeig húszszal lépván ki, leginkább ő növelte elmeművei hódításával a magyar olvasó közönséget.

Neve hathatós ébresztőként hangzott szerte a hazában, mint valami vezéri jeladás, különösen midőn e közben az 1777-ben Bécsben közzétett »*Bessenyei György társasága*« című kötetkéje egy kis gyűjteléket adván saját úgy *Orczy*, *Barcsay* és *Báráczy* verseiből, kik mint költők legelőször itt léptek föl.¹

Nyomósbitva lőn ezzel az egyébként is széltében rebesgetett örömhír, hogy *Bessenyei* György, ki már az első kiadványát (Ágis tragoediáját) 1772-ben legott Mária Teréziának ajánlotta volt, azután nyomban még szint azon évben három magyar művét adta ki *Bécsben*, a következő évben pedig kettőt bocsátott közre Pozsonyban, hogy ő ezt a hathatósan serkentő magyar irodalmi tevékenységét a királyné jóváhagyásával gyakorolhatja, s magas pártfogásának örvendő, testőr létére a felség aegise alatt immár bizvást lelkesítheti társait is illetén buzgalomra, sőt más hazafiakban is bátran gerjeszthet hasonló aspiratiókat. És valóban lelkesített is, odább mindegyre nyiltabban buzdítva nem csak holmi különvált írói munkásságra, hanem a magyar irodalomnak tüzetesebb művelése s lendítése végetti solidaris tevékenységre, vagyis annak sikeresebb gyarapulását hazaszerte előidézendő *szervezetes társulásra is*.

Ily sűrűgésnek, mely az akkori szunnyatag, sőt többnyre tespedező nemzeti önérzet minél hathatósabb fölbuzdítását czélozta, legnyomósabb tanuságát érezteti az évtized végén fokozódott reménnyel megírt »*Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*«-a.

Ezt azonban oly méltatlanul zátonyra juttatták a balra fordúlt viszonyok, hogy írója keserűen csalódva verőfényes kilátásaiban, annak közrebocsátása gondjaival is felhagyott.²

Már csak a magyarság iránt oly mostoha évtized leteltekor

¹ I. Szinnye J. Magyar írók. I. k. 1001—2. l.

² I. »Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék«. Bécs, 1790. Révai M. »Elől járó beszéde«. 12. l.

sikerült ezt *Révai Miklósnak* napfényre szállíthatni, hogy vele utat nyisson az ő »Planum«-ának, s hathatósabban érvelje nagy vállalkozását az 1790. nemzeti fölpezsdülés főbb tényezői előtt.

Alkalmasint tetemesb súlypontként vette *Toldy Ferencz* is *Bessenyeinek* ezt a nagy horderejű czélzatát, midőn érdemeinek oly jelentős megünnepeztetését eszközölte s ezt emlékbeszédével kiválóan dicsőítette.

3. Szívesen említem föl itt alkalmilag, hogy irodalomtörténünknek e kitűnően avatott buvára eme szakbeli jeles alkotásait élte alkonyán azzal igyekezett tetézni, hogy különösen hálás kegyelettel újította fel azon bajnokok emlékét, kik irodalmunk sikeresebb művelése végett már az előbbi időben, de kiváltképen a múlt században a tudományos társaság eszméjének valósíthatásán tűnődtek, sőt annak létrehozásáért bátrabb kísérletekre is vállalkoztak.¹

Ily nemes gondjainak² egyik becses eredménye, melyet 1871. jan. 23. olvasott fel a m. t. akadémia I. osztályában: »*Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt*«.³

Tanulságosan vázolja ebben azokat a jámbor óhajtasokat s némely részben ilyesek megvalósítására is fölbátorodott igyekvéseket, melyek kevéssel a szatmári békekötés után már mind sovárabban lelkendeztek arra, hogy a nemzeti művelődés előmozdítását valahogy szervezendő társas munkásság kifejtése által eszközölhessék.

Számos történeti adatokból tudható, mennyire biztatónak látszott ilyesmire különösen a nagynevű királynőnek a közművelődést elősegíteni óhajtó s nemzetünk iránt is jóindulattal viseltetőkességére. Elég világosan kitetszik ez Toldynak ama tartalmas értekezéséből is, melyben *hét* ilyen többé-kevésbbé sikertelen jámbor szándéknak adja lehetőleg megvilágított ismertetését.

Annyival megkapóbb érdekű volt előttem azonnal eme jeles értekezés tartalma, minthogy akkori tanulmányaim is, kiváltképen a múlt századi tanügy s irodalom történetének behatóbb megismerése felé irányultak s különösen azok tudományos tevékenységének részletesebb kinyomozását czélozták, kik kisebb-nagyobb mérvű

¹ Köztudomásu, hogy elévülhetetlen becsű irodalmi munkássága épen a »nagy Révai« életének megírása közben szakadt meg, melyet közsajnálattunkra be sem fejezhetett; hisz csak alig ifjú korának némi körvonalazását adhatta.

² I. Toldy F. Összegyűjtött munkái. Bpest, 1873. VII. k. 354—394. l.

igyekekvést fejtettek ki a szellemi erőknek szövetkeztetése s hathatósabb irányítása végett.

4. Tüzetesebb érdeklődéssel kutattam ezért a többi között *Horányi* Elek és *Révai* Miklós ily célzatú buzgalmának tanúságait saját feladatom javára is, meg mivel irodalmunk s nemzeti művelődésünk újabb lendülete már mindegyre fokozódó mérvben követelte ezek kimerítőbb ismertetését. Az erősen neki hevült történelmi buvárkodás főképen a művelődés-történelem felé fordulván, ennek nagyobb tényezőit s mozzanatait első sorban kívánta teljesebben megvilágosítani. Izgalmas fürkészés indult meg széltében, hathatósan serkentve az élénken sürgölődő történelmi társulat által. Gyakoriak valának a kölcsönös tudatkozások.

Toldy Ferencz a *Révai* életének pragmaticusabb kiderítéséhez fogván szintén tudatta velem azt az óhajását, vajha némely mindaddig előtte is homályos viszonylatainak s körülményeinek megvilágítására lehetőleg biztos adatokat nyerhetne, egyelőre legalább a szerzetben töltött éveiről.¹

Készséges nyomozásom azonban több rendbeli bajos akadály miatt nem oly gyorsan eredményezhetett tetemesebb sikert, mint ahogy az legott kívánatos vala.

Főladatom érdekében is, meg több rendbeli kérdezősködések miatt, hő óhajtasom tárgya volt *Horányi* kiadatlan kéziratait feltalálhatni, főképen a tanintézetekről szólókat. Mert, amint *Schedius* Lajos az életrajzához csatolt jegyzékben említi,² hátrahagyott kéziratái között volt ez a munkája is: »*Historia Academiarum et Gymnasiorum Hungariae*, olim sub regibus Hungariae et sub Turcica potestate, modo sub Austriacis Regibus florentium«.

Becsés tartalmúnak hittem pedig ezt azok szerint, amik *Horányi* kiadott műveiben több helyütt nyomósan bizonyítják, mennyire gondosan kutatgatta ő a hazai oktatásügy történetére vonatkozó adatokat. Meg némely kézirati töredékeiből s levelezéseiből is eléggé kitetszik ily irányú nyomozgatása. Hisz munkásságának mintegy sarkalatos célzata főképen erre irányult.

¹ Hogy *Révai*-nak azutáni viszonyairól is több téves vélemény került forgalomba, látható azoknak megokolt bővebb tárgyalásából, melyet sajátyszerűen azon részről fitymálgattak »terjengős«-nek, a melyen a terjengősségre készített téves adatokat kritikátlanul használva még odább is érvényesíteni igyekeztek. Erről talán lesz alkalmunk valahol körülményesebben is szólhatni a szükséges eligazodás érdekében.

² I. *Horányi* »Scriptores Scholarum Piarum« II. pag. XXIV.

Mennyivel inkább kell tehát fájlalnom, hogy ez a nagy jelentőségű kézirata még máig sem került elő. Most pedig annak felkutatását a könyvtár két ízben történt áthelyeztetése miatti rendbontás még inkább megnehezíti, sőt úgy látszik, huzamos időre lehetetlenné teszi.

Több jel arra mutat, hogy a derék Horányi elhunytá után jóval keresettebbek voltak kiadatlan írományai, mint a kiadottak. Mert, amint némely itt-ott szórványosan előforduló jegyzetkékből sejthető, a költségesen nyomtatott, eléggé vaskos kötetek bizony csak vékonyan jövedelmezhettek. Kedvezőbb eredményt csak is egy-két tankönyve éreztetett, kiváltképen a Holle-féle mythologia fordítása, meg a »szent koronáról« alkalmilag mintegy hevenyészve írott műve.

Ezt is csak az alkalmyszerűség tehetné rövid időre némileg kapósabbá, t. i. az 1790-iki nemzeties fölpezsdültség lázas napjaiban, szintúgy mint *Dugonics* »Etelkáját«. Ám de a jutalmazás akkor sem volt oly bőkezű, mint ahogy némelyek rebesgették.¹ Hiteles tanuságok nagyon alábbszállítják azokat a nagyított híreket, melyeket az akkori túláradó lelkesedés bocsátott szárnyra. —

Sajnálандó károsodás érte egyebek közt a »*Nova Memoria*« folytatásához összegyűlt készleteit is. Pedig bizonyára dús apparatussal kellett ehhez már akkor birnia, midőn ennek I. kötetét kiadta, a folytatással pedig a részvéthiány s egyéb okok miatt kénytelen volt csakhamar fölthagyni.

Hogy minő ádáz körülmények hárultak akkoron közéletünknek majd minden szellemi s anyagi jobb törekvéseire, eléggé sejthető azokból a nyomban bekövetkezett súlyos viszontagságokból, melyeket *Révai* Miklós élete IV. kötetében, részletekre is kiereszkedve elég bőven, de mégsem eléggé kimerítően tárgyaltam.

Olyan zord időben a »*Memoria Hungarorum*« fölélesztésével, bármennyire hevült buzgalmának háttérbe kellett szorulnia.

¹ Szinnyei a »Magyar írók« IV. 1071. l. idézi Horvát István jegyzeteiből, hogy »a követ uraktól nyomtatványaiért számtalan aranyakat nyert ajándékul, a legpompásabb asztaloknál nyilván megvendégeltetett, s egészségeért a víg gyülekezetekben, kiváltképen az akkori Fekete gróf generalisnál, több ízben poharak üresítettek«.

Ez utóbbi megtisztelésből ugyan more patrio eléggé kijuthatott neki is, de az aranyokból nem éppen számtalan mennyiséget nyert, sőt inkább elég könnyen megszámlálható; a lelkes felköszöntéseket pedig kevéssel utóbb busásan meg kellett keserülnie törvényszerű (legitim) meggyőződésének nyílt kifejezése miatt.

De még inkább tartózkodnia kellett ama régi óhajtságának megvalósításától, amelylyel már két évtizeddel azelőtt iparkodott volt létesíteni valamely tágabb körű tudományos szövetkezetet a hazai közművelődés lendítése végett, főleg pedig a történelmi kutatás érdekében.

Bús idők nehezültek akkor ismét a hazafias célzatokra. Gyanúba ejtettek a jobb szándékok is. Félreértés és balra értelmezés támadt nem egy üdvös törekvés ellen.

A bátor *Horányinak* egy és más lelkesebb hazafiúi nyilatkozatai is szigorú beszámítás alá vétettek, úgy hogy szinte bajos volt őt kimenteniök a jobb lelkeknek némely alaptalan vádak alól.

Ily nyomasztó viszonyok között irodalmi foglalkozását inkább korlátozni kénytelenült a tágabb körű szellemi közlekedéstől. S még odább is élte fogytáig hiába számított arra, hogy jobb idők beálltával majd a »*Nova Memoria*«-hoz gyűjtött anyagát kiadás által értékesíthesse. Útját állta egyebek közt a csekélyre leapadt részvét is.

Nagyon sajnálható, hogy a mindinkább elsivárult időszak folytán utóbb kézirati hagyatékai annyira elkallódtak, hogy belőlük már csak gyér foszlányok vagy némely töredékes följegyzések lelhetők elvegyítve egyéb elegyes tárgyú s többnyire kevésbbé értékes iratokkal. — —

5. Ilyenek között került elő kutatásaim folytán (1878. aug. 5-én) az a három érdekes iromány, melyeket ezennel teljes szövegük szerint mutatok be.¹

Egyikök a *Horányi* tervezte »*Hazafiúi magyar társaság*« *törvényeit* (szabályzatát) tartalmazza; másikok ugyanazokat latinul ily cím alatt: »*Statuta societatis patriae Hungaricae et Transylvanicae*«; a harmadik pedig a felsőbb jóváhagyás végett fölterjesztendő *kérelmezés fogalmazványát*. Ezek ketteje nyomban itt következik:

II.

A) *A Hazafiúi Magyar Társaságnak Törvényei.*

1-ször. Minekutánna Valaki a Társaságnak tagjává választatik, kötelességének ismérje azon Társaság tagjait a lehetőségig, becsülletekbe, szerencséjébe védelmezni.

2-ször. A Társaságnak tagjai, ki ki maga tudománnya szerint

¹ A kéziratok alaki minőségéről s hitelességéről szóló jegyzetek a szabályzati pontok után következnek.

köteleztetnek minden esztendőbe, akár egy, akár más tudománybul megmutatni, hogy valamibe Hazájoknak, és az emberségnek szolgálattára voltak.

3-szor. Világ tudományba, Szent tudományba, Test tudományba, Mértudományba, Magyar nyelvbe különösen, Világ krónikáiba, Vers szerzésbe, ha ki magát nevezetesi, a Társaságba felvétetik. Ezekhez járul a világi Törvény-tudomány, és Erköltsi okosság.

4-szer. Erköltsebe romlott ember, irigy, veszekedő, goromba, vagy tsufoló elméjű akármily nagy talentummal birjon is, soha a Társaságnak tagjává nem lehet. Ugy ha bulya (buja), motskos beszédű, mértékletlen, szószátyár, pletykázó, vallás motskoló és magát Fejedelem, vagy Haza nagyai ellen szegező, mi irással, beszéddel sem engedtetik.

5-ször. Mindenféle Hitbül, Szerzetbül vétetnek fel a Társaságba Tagok, kiknek tsak tudományaik és tiszta erköltseik, de kiváltképpen Szép Magyarságuk fognak tekintetni.

6-szor. Soha a Társaságnak egy Tagja is a Társaság hire, és helybe hagyása nélkül semmi Tudományban munkát ki nem adhat.

7-szer. Mindenféle Európai nyelven lehet a Társaság Tagjainak dolgozni; de leg-főbb és *leg-első érdem lesz a Magyarság*; mivel ezen Társaság úgy is leg-inkább az anyanyelv segedelmére, és a *Nemzet s Haza dilsőségére alkottatik*.

8-szor. Ezen egész Magyar Társaság, Tagjává tétetik az Európai Nagy Tudós Társaságnak, mely már egész világra ki terjedett, 's fő Gyűlekezeteit Hessen-Homburgban azon Haza Fejedelme alatt tartya, ki annak feje.

9-szer. Mivel külömb-külobmféle hitbül való Tagok lesznek a Társaságban, megjegyeztetik, hogy ha valamelyik közülök, különös vallásának részére a szent tudományba ellenkezést ír, tehát írásába semmi illetlen, gyalázatos, vagy embertelen mondás ne helyhezttessen. Tsak józan okokat, nagy emberséggel; de bosszúságot ne írjon, mert írása el nyomattatik. Minden keresztényi hitbe vannak sok börtsek, nagy Rendek, népek, uralkodók, kiket egy különös Polgárnak valamely Hazában motsokkal, gyalázattal illetni kárhozatos, és nevettséges eszetlenség; mivel e tselekedet tsak azt szüli, hogy a másoktól vissza tsufoltasson, mely szerint köztünk ez által nem az igaz emberséget, tudományt, hanem a költsönöző tsufolódást, szítkot, haragot, gyűlölséget, üldözést, veszekedést, átkot nevelnénk, mely alatsónyságokkal, 's utállatra méltó dühösséggel Istennek, Természetnek, Emberi Nemünknek gyalázattára lennénk.

10-szer. A kiben Istenéhez, Királyához, Nemzetéhez, Anya-nyelvéhez mint magyar, buzgóság nem találatik, fel nem vétetik.

11-szer. Négy féle Tagjai lesznek a Társaságnak: *Védelmzők, Belső, és Külső Tagok*, végre Tanítványok.

A védelmezők nem köteleztetnek munkára, tsak nagy tekintetökkel, s tehetségökkel való segedelemre. Széket ítélletbe nem ülnek, hacsak magokat belső tagokká is nem íeszik (melyre tudomány kívántatik).

A belső tagok széket ülnek és mind olyanok, kik nyomtatás alá dicséretesen dolgozhatnak. Ő nékik vagyon egyedül voxok a kiadandó

munkáknak helybe hagyásokra, vagy elnyomásokra. (Belső taggá tehát lehetetlen valakinek lenni, ha nem könyvíró, az az nem auctor.)

Külső tagon értetnek azok, kik nem írók ugyan, de tanult, okos férfiak, tiszta magyarok. Ezek nem fognak vizsgálásokba széket ülni, sem ott nyilván az írókra voxolni; de különösen gyűlésen, vagy ülésen kívül lehet értelmökkal, — de kell is élni.

(Tanítványoknak vétetnek fel ismeretes józan indulatú, nemes tulajdonságú, szép elméjű ifjak. Ezeknek szabad lesz az ülésekben meg jelenni, mikor a munkák fognak vizsgáltatni.)

Végeztetett, hogy esztendőben egyszer, kétszer, közönséges gyűlés tétetik, hova a külsők, idegenek bé mehetnek.

12-szer. A Társaságnak legyen Belső Tagjai közt *Feje: Praesese*.

13-szor. Az üléseket ő fogja időkrül időkre határozni.

14-szer. Lészen a *Tnak* két Örökös Titkossa, *Secretáriussa*. Egyik neveztetik *Fő Titkos*, másik egy általlyán fogva tsak *Titkos*. Valaki írást, vagy munkát kíván a *Tnak* megküldeni, akár annak Tagjává lenni, a Fő Titkosnak köteles írni, akár hol légyen Magyar és Erdély Országban, ki a dolgot közönséges ülésbe fogja fel venni, jelenteni, hol meg fog a cselekedet és felelő határozatni. Ezentúl fog felelni a Fő Titkos a meg kívántató helyre.

(*Utólagos marginalis jegyzet:*) A munkát a mitsodás a Tagoknak a Titkos megküldi.

15-ször. (*Utólagos marginalis jegyzet e ponthoz:*) Meghatározatott, hogy a könyv-ház a *Paulinus* atyáknál lesz.

16-szor. Lészen a Tságnak egy Jegyzője, ki a végezéseket, Munkák neveit Emlékezet-könyvbe veszi, feljegyzí s könyvházba teszi.

17-szer. A Magyar Hazafiúi Társaságnak minden titka Igaz Jobbágyi hivségbül, Mély Tudományokból, Szép Magyarságbul, örökös Hazafiúi hivségbül, Emberségbül, Szorgalmatosságbul, Józan, tiszta erköltsökbül, Szeléd Magaviseletbül, Mértékletességbül, Vallás tisztetletibül, Emberi Szeretethül, Tanulásbül, Írásbul, Nyelvek tudásábul, Békesség szerzésbül fog állani.

18-szor. A Belső Tagok mikor széket ülnek nem fogják egymást urazni, kendezni; atyafiaknak, barátoknak fogják magokat közöttök nevezni.

19-szer. Semmi nemü dolga a Tságnak titokba nem lehet. Valamit tsínál, mind világ elibe nyomtatásba kell néki jönni. Tudjuk ugy is, hogy a titkok tsak ott szoktak tartatni, hol az emberi értelem nem láthat; mivel pedig ezen Társaságnak Látás a tzélja, a titok Tárgya nem lehet.

20-szor. A Tságnak Jegye leszen: A déli tiszta időbe fénylő nap, melynek sugárai közt felfelé egy Sas reptibe rajzoltatik; alatt egy kis domb formán Bagoly fog ülni. A Nap igazságot, a Sas tudományt, a Bagoly gondolkodást, magánosságot fognak jelenteni. A Petséten körül e lesz írva: *Istennek, Királynak, Hazának*.¹ Valamely könyv a Társaságtól

¹ Sigillum Societatis Patriae Hung. Transilv. Deo, Regi et Patriae.

jön ki, ezen jegy fejére lesz nyomva. A Petsét az örökös Titkosnál fog lenni.

21-szer. Mikor Magyar irások, Munkák olvastatnak, mit vagy a Jegyző, vagy a Titkos fognak változva el követni, tehát legelső szót a kifogásokba mindenkor a Fő titkosnak kell tenni a Magyarság iránt, dolgot iránt is. Ha pedig hiba olvastatik, és ő halgat, mindenik Tagnak szabad jegyzést tenni. Ha a Fő Titkos kifogása hibás, vagy nem éppen elég szoros, a tagok szabadon végezhetnek és vetélkedhetnek ellene. Külömben ítéletei megmaradnak.

23-szor. A bé fogadás módja és rendi következőképpen fog megadni.

Az új tag gyűlésbe fog megjelenni, minek után megvizsgáltatott tulajdonságaiban és felvételre. Ekkor a Fő Titkos a Törvényeket előtte fel olvassa, melyekre ő így köteles felelni:

»Fogadást tések a Mennynek, és Földnek Szentségeire, hogy a Magyar Hazafiúi Társaságnak rendelkezéit törvényeimnek fogom ismerni, Engedelemmel, Szeretettel viseltetvén azok iránt. Ha pedig ellenem szegzem magamat, megemelyezem benne, hogy bűntudatos Emberek Társaságára Érdemtelen légyek, és a Tudós gyűléseket által, nyilván mindenkinek tudtára, mint gyalázatos haszontalan személy el tsapattassam.

24-szer. A Védelmezők, és külső Tagok semmi nemű fogadásra a magok bűntudatán kívül nem köteleztetnek; A fogadás, csak a Belső Tagokat (és Tanítványokat) illeti.

25-ször. Fő Titkos, és Jegyző nélkül ülés nem tartathatik.

26-szor. Belső Tag 24 felül nem mehet.

27-szer. Ha hat belső Tagnál kevesebb ül össze a Társaság résziről, annak nevébe törvényes végezést, határozást semmiről nem tehet; hanem dolgozhatnak; de ítéletet nem hozhat.

28-szor. Az ülések *Pesten* vagy *Budán* tartathatnak csak.

29-szer. (Mivel a Mgos Generalis *Beleznai* Miklós ur, a Társaságnak Nyomtatásra Pénzt ajánlott, és úgy is a könyvek el árulásából a jön bé; tehát a Társaság gazdasága e részben a két Titkos, és a Jegyző kezén fog forogni, kik esztendőnként ülésben fognak dolgukról számot adni.

30-szor. Mivel a Fő Titkosnak legtöbb és legterhesebb dolga a költsége nagyon; a levelek váltására közönséges gazdaságból költ.

És engedtesen meg neki az is, hogy a mely munkákat maga csinál, azok el adattatván, árok adasson neki magának jutalomul. A mely könyvekbe a Társaság Tagjaival együtt dolgozik azok a Társaság jövedelmére tartoznak.)

31-szer. Akár ki meg küldetheti irását a Tnak, ha nem Tagja is, mely irás ki nyomtatatik, és keleti lévén a Nemzetnél, az írónak a mitsodás nagyságu lesz könyve, tisztességes ajándék küldetik.

32-szer. A Fő Titkosnak minden írást, melyet kezéhez küldenek, meg kell olvasni magába, minek előtte azt közönséges ülésbe fel olvasná. hogy már akkor tudhasson fölére jelentést tenni. Ha (úgy) találja, hogy az irás igazíthatatlan, vagy ellenkezések vannak benne, hogy haszontalan

olvasásával a tanácsot ne fárassza, jegyezze ki belőle a hibás részeket; s azokat olvassa csak, hogy a munka tsekélysege, igazíthatatlansága, dologba, Magyarországra azonnal kitetszvé, a honnan jött, betsüllettel vissza küldessen, hova a kitett hibák is meg adassanak.

33 szor. Tanácsba végeztesen el, hogy a Tagok erejek szerint, mitsoda munkákba dolgozzanak.

1779. Pünkösöd havának 10-dik napján mindezen törvények fel olvastatván helybe hagyattak.

Bessenyei
Anyos mp.

Dr. Glosius m. p.
Samuel Rác m. p.
Horányi Elek m. p.

Kellőbb eligazodás végett ide jegyzek holmit e két irat alaki minőségéről:

Ugyanis mind egyikök azon egy fajta papiron van írva ivrét alakban. A *folyamodványt* és a Statutumokat mint tulajdon fogalmazványait kétség-telen bizonyossággal Horányi Elek sajátkezűleg írta: a »*társaság törvényeit*« pedig, úgy látszik, Ányos hevenyészve fordította Horányinak »*Statuta patriae Hungaricae et Transilvanicae Societatis*« című szövegéből.¹ Mint-hogy ez szertelen sietséggel van írva, némileg különbözik Ányosnak a Nemz. Muzeumban látható kézírásától, mégis leginkább ahhoz hasonlít. A kevés különbözést megokolhatja az is, hogy »Elmélkedéseit« 4 évvel utóbb írván, ez időközben tollvonásait módosíthatta. Elhamarkodásának tudható be a nyelvezet pongyolasága, valamint a helyesírás következet-lensége is. Egyébként is Ányos szabálytalan orthographiáját említettem már az 1888-ban kiadtam »egyházi beszéde« elé írt előszóban.

Főlemlítendő különösen még az, hogy a 33. pont után következő datumot ugyanazon kéz írta, de fakóbb tintával, a minővel az alájegyzett nevek is írvák, s ezek közt kétszer is látható Ányos neve, előbb nyomban a datum után így:

Bessenyei Titkos.
Ányos Titkos.

De ez át van húzva; aztán pedig a dr. Glosius, Samuel Rác és Horányi Elek nevei után jóval alább így:

Bessenyei.
Ányos mp.

Mindkét esetben azonos tollvonásokkal irt neve egyező a szabályzat kéziratával. S ez a manu propria-val nyomósított aláírása bizony-ságát adja a föntebbi állításnak, s arra mutat, hogy Ányos titkárként működött ez ügyben, de mint fiatal és még egyetemi tanuló, noha már philosophiae doctor, mégis inkább csak helyettese a tekintélyes nevű Bessenyeinek, kinek nevét mp. nélkül szintén ő jegyezte alá.

A névaláírások a datum után így rendben következnek:

¹ Ennek közlése nyomos oknál fogva a II. közleményhez csatolva fog megjelenni.

1779. Pünkösöd havának 10-dik napján mind ezen törvények felolvasatván helybe hagyattak.

Dr. Glosius mp.
Samuel Rácز mpria.
Horányi Elek mp.
Bessenyei Ányos mp.

Ugyanazon fakó tintával, melylyel az aláírások történtek, tétettek a felolvasáskor egyes módosítások a szerkezetben. És pedig az itt zárjel közé vett sorok keresztül húzvak, úgy mint némely egyes sorok, de különösen a 29. és 30. pont egészen.

Hogy Bessenyei ezen az alakító gyűlésen nem volt jelen, onnét látható, hogy neve mp. nélkül van aláírva Ányos kezével, ki ezt csak is bele egyezésével tehette. A társaság bizonyára szükségesnek érezte azt, hogy a hírneves irodalmi bajnok neve ott tündököljön, annak biznyságaul, hogy a magyarságra nézve, melyre, mint a szabályzat 7. pontjában vallja, kiváló súlyt helyez, egyetért a Bessenyei György indította hazafias törekvéssel.

B) *A felségi jóváhagyást kérelmező fölivrat fogalmazványa ez:*¹

Si ullo unquam tempore nobis Hungaris opportuna illuxit occasio publicae pacis ac tranquillitatis fructus noscendi ac decerpendi, quibus singulari Dei numine, potentia et beneficio cumulamur, haec nostra profecto aetas censenda erit, qua Mariam Theresiam ad communem populorum sibi subiectorum felicitatem Orbi non tam datam, quam donatam gratulamur. Suavissimum hunc laetitiae, voluptatisque sensum coniungamus cum vivida carae Patriae memoria. Suspiciamus Patrum nostrorum vestigia, et sparsos summa pietate legamus cineres, ossa, effusumque sanguinem, fortitudinis testes, quibus patrio solo laeta exordia, progressiones et magna enata sunt ornamenta.

Erimusne tanta vecordia et tam ingrata mente, ut a prisca Patrum virtute degeneres aquilae fetus nec doctrinae praesidio, nec insigni liberalium artium cultura intermortuam ac fere conspultam Maiorum nostrorum gloriam ab oblivione ad lucem, et ab inferis ad vitam revocemus? Soline in Europae universae conspectu rerum ignari vitam obscuram trahemus, et in ipsa Hungaria Hungari peregrinabimur, atque ad hominum umbras accedemus, viresque ingenii, opesque naturae a Superis liberaliter nobis concessas ignorabimus? contemnemus? ac per summum nefas negligemus? Nonne veteri temporum memoria totum orbem late adeo pervagata est bellicae fortitudinis ac indefessi roboris fama, ut nos tamquam Martis progeniem suspicerent ac venerarentur? Et iam modo negabit nobis mansveta Pallas, quas nobis liberaliter armata concessit lauros. pacis olivam? Adeone novercam naturam adeptos nos existimemus, ut dissipata densa caligine, pulsisque ignorantiae tenebris proxime ad solem sapientiae, et scientiarum sedem adspirare nequeamus? Haud quaquam

¹ E szöveg Horányi sajátkezű írása kezdetűl végig. S habár csak fogalmazvány, csupán négy szó van benne áthuzással törlesztve, egyébként könnyen olvasható egyenletes írás. Czim nincs rajta.

eiusmodi expostulationibus personabit Hungaria. His enim querelis dudum finem imposuit Augustae Dominae nostrae divina virtus, providentia et liberalitas, quando Budam Regni Hungarici celeberrimam urbem sapientiae sedem, et illas aedes, quae coronatis verticibus hospitium praeberunt, scientiarum sedem esse voluit, statuit, ac confirmavit, in quibus iuventus ad verum nobilitatis decus augendum et stabiliendum Religione, ac orbiculata doctrinarum serie, quam Graeci *ἐγκυκλοπαιδείαν* vocant, ab idoneis Praeceptoribus erudiretur.

Augusta Domina! Si superiore aetate inflicta vulnera in memoriam revocemus, Te iure optimo, quod feliciter contracta induerint cicatrices, nostrum decus ac praesidium tenerrimoque pietatis sensu Matrem ostendere et compellare debemus. Tanta enim est beneficiorum magnitudo, ut, quamdiu Hungaris sua stabit incolumitas, nulla unquam futura sit aetas, quae de illius praestantia et laudibus conticescat. Atque inprimis singularis in gentem Hungaricam propensio et amor ita nos excitat, impellitque, ut quovis aere perennius grati et devinctissimi animi erigere ardeamus monumentum. Accedit ad hanc inusitatam benevolentiam tuam cum maiestate coniunctam, summa ac prope divina de omni humano genere bene mereri velle, virtus atque indoles, qua Regni Hungarici coronae amplissimum decus adtulisti, eiusque cives ita devinxisti, ut nihil sit tam arduum, tam inperivium, tam molestum, quod maxima animi alacritate Tui gratia non suscipiamus, ambabus ulnis amplectamur, et in sucum, sanguinemque convertamus.

Causa praeclari moliminis nata est ex litteraria, quae apud Hombergenses laetis efflorescit incrementis, societate, cuius vestigiis insistentes in patria similem excitare, et coniunctis cum illa viribus ad communem utilitatem patria ingenia excolere, perpetuoque foedere coniungere satagimus. Tenuia quidem conatuum nostrorum initia videbis Augusta Domina, ob quae verecundaremur, nisi Te sapientia illa praeditam fore sciremus, qua omnium magnarum rerum angusta exordia fuisse didicisti. Tenues ergo conabimur grandia, nam ex parvulo, atque exili semine arbores proceras, fructus nobilissimos prodeuntes cernimus ac degustamus:

Sic quoque, Augusta Domina, Tuo nomine ac Praesidio firmati novis viribus acceptis summas difficultates conabimur vincere ac superare, deque ignorantia spolia reportare, in cuius arena Tibi a gratis Civibus ad memoriam temporum sempiternam luculenta statuatur columna, quae immortales tuas commendatura virtutes hanc fronte sua praeferat inscriptionem:

MARIAE THERESIAE PATRIAE FELICITATI ATQUE ORNAMENTO.

Nec aliud exantlati laboris praemium postulamus, quam Maternum favorem, ac potens patrocinium, cum non alia de causa hos susceperimus, quam Regi serviendi, Patriae ornandae, et communi hominum felicitati provehendae studio.

Desinat iam tandem Europa ob negligentiam plenas querelarum voces fundere, et ignorantiae probrum obicere. Annalium quoque conditores obmutescant, neque nos agrestes, feros, a mansueta musarum cul-

tura alienos, immo nostri oblivione ac barbarie obsitos animos audeant compellare. Tumulata inter illaetabiles rerum nostrarum conversiones temporumque vicissitudines parta multo cruore gloria, ut tandem ab interitu vindicaretur, et in lucem proferatur, Manes Patrum nostrorum exsangves hortantur, clamant, ingeminant

Eritne ita saxeus quispiam, omnisque patrii amoris expers civis, qui horum suspiriis, flebilibus lamentis, ac gemitibus non commoveatur ac illacrimetur? Defixi igitur in admirabili virtutum immortalium Tuarum splendore, quibus vitae Tuae stadium tamquam totidem erectis colossis exornatum decurris, feliciter novis adsumtis viribus, summa animorum contentione ad susceptum studiorum genus convolemus. Etenim nostrae societatis conatus omnes eo referuntur, ut *elegantiores litteras, mechanicas artes et opificia et agrorum culturam* promoveat, et ad summum florem evchat. Nec minus in eo versabitur ipsius industria, ut *cultiorum linguarum cognitione sibi parta*, opes, quibus natura ipsam beavit, Europae exhibeat, atque in sui rapiat admirationem, atque amorem.

Quod, ut eo felicius peragatur, *veros Patriae cives perpetuo atque indissolubili vinculo*, et communi animorum studio *coniunctos*, alet, in sinu fovebit, summis laudibus celebrabit. Hac de causa oramus, atque obtestamur Te Augusta Domina, velis ac digneris ad cumulum summorum beneficiorum in nos collatorum, illud adiacere, ut nos per Cancellarium Aulae Tuae Comitem Franciscum Eszterházy verbo, de Tuo *favore* ac clemente *patrocinio* securos esse iubeas, qui nos litteris ad Baronem Laurentium Orczy supremum Comitem Abaujvariensem, delectum communibus suffragiis praesidem exarandis, de *consensu, clementia ac protectione* Regia reddat certiores, quas dum summa sollicitudine et maximo gaudio legere ardemus, emorimur.

Augusti Nominis Tui

Devotissimi Clientes

Societatis Patriae Hungara Membra.

Recitata Calendis Maii MDCCLXXV (sic !)

In Bibliotheca PP. Paulinorum.

Megjegyzendő, hogy a legalsó két sort, mely a datumot és a szöveg felolvasásának helyét jelzi, Horányi jóval későbbben írta az előbbinél feketébb tintával s már nehezkesebb vonásokkal. Az évszám utolsó jegyének alsó fele le van kopva s így némileg kételyt is támaszthat, de biztosabban vehető megcsonkult X-nek mint V-nek. S így inkább 1780-at jelez mint 1775-öt.

Azonban minthogy ez a datum csak is a felolvasás idejét jelzi, a szöveg fogalmazványának kelte jóval előbbinek látszik.

Nyomósbitó bizonyítéku szolgáltathat a fentebbi állításra a »*hazafiui magyar társaság törvényei*«-nek latin szövege is.

Ennek azonban csakis első substratumát lelhettem föl mind- eddig, vagyis Horányi fogalmazványának azt a sebtiben papírra vetett vázlatát, mely hézagaival, számos törlesztéseivel s kiigazító módosításaival, pótlásaival meg befejezetlenségével bizonyítja a szerkesztés első hevenyészetét.

Abban a hiedelemben, hogy ennek az egyelőre csakis nagyjá-

ból s hamarosan ejtett fogalmazványnak valamely teljesen bevégzett és az alakító gyűlés elé tisztázottan beterjesztett példánya is előkerülhet valahonnan, mely szintűgy, mint a belőle eredt magyar szöveg, az előkelő tagok aláírásával vallja elfogadtatását, számos ízben megkísérlettem végette a behatóbb nyomozást, valamint az előbbi években, úgy még imént is, de sikertelenül. Pedig igen szitogatta reményemet különösen az is, hogy a szintén *Horányi* fogalmazta folyamodványnak eredeti példányán kívül még egy más kézzel írt tisztázata is előkerült, mely arra mutat, hogy Horányinak gondja volt ezeknek többszörösítésére.

E reményemnek mindeddigi meghiusultán való sajnálkozásomat azonban nem kevésbé enyhítheté az, hogy az eredetileg latinul szerkesztett »*Statutum*«-oknak éppen ez az eleve kelt alaprajza adja meg a biztos tanúságot a kezdeményezés első mozzanatairól és különösen az ügy főmozgatójáról. Ugyanis minden kétséget kizáró bizonyossággal láttatja ez, hogy az egyébként latinul nagy könnyűséggel író és szónokló *Horányi* e mélyebb meggondolásba került feladattal mintegy tépelődve küzködik, latolgatván a kifejezéseket is, nehogy azok valamiképen kifogásolhatók legyenek.

Midőn a néhány nagyon is összetorlódott pótlások miatt itt-ott bajosan olvasható compositiót híven átírva, közlöm, bizvást az érdeklődő olvasónak engedhetem át annak figyelmes egybevetését a fentebb közlött magyar szöveggel, melyből előggé kiviláglik, hogy, mint vele lényegében egyező, ennek utóbb gondosabban készült szerkezetéből lőn magyarítva. A különbözőzés leginkább némely pontoknak másképp elhelyezésében ötlük fel.

C) *Statuta Patriae Hungaricae et Transilvanicae Societatis.*

1. Quisquis nostrae Societatis membris communi consensione adscribitur, noverit obligari se sponsione, ut horum membrorum pro viribus suis existimationem, fortunas provehat ac tueatur.

2. Singula Societatis membra in eo, in quo ab ineunte aetate profecerunt, scientiae genere luculentum dabunt specimen, ut hac ratione et de Patria sua ac universim de re publica bene merendi studium patefaciant.

3. Qui in Theologia, Philosophia, Juris prudentia, Ethica, Physica, Geometria, interiori linguae Hungaricae cognitione, Universali Historia, Poësi alios antecellens, aliisque scientiis se notum reddidit, inter Societatis membra referri potest.

4. Homo procietae conscientiae, aut invidia, livore, in familiari consuetudine, sive in scriptis maledicentia, obscenitate armatus et ad turbandum tranquillitatem et aliis nocendum vel quadam infami indole praeditus, quantumvis summa ingenii vi pollens, tamquam Patriae nostrae probum et literarum pestis, omnem sibi aditum sciatur ad nostram societatem esse interclusum.

5. Cum huius Societatis conatus eo referantur, ut ethica Humanæ

societatis officia exponantur, et cum Hungaricae linguae cultura elegantiores litterae coniungantur, cuilibet, cuiuscunque sit instituti ac religionis, aditus patebit.

6. Cautum igitur erit quam maxime, ne quis imprudenter, odio temerario alienae religionis ductus (fervore) atque ausu controversias, in Theologia doctrinae capita odiosa scripto sannis scurrilibus, calumniis mordacibus et aculeatis verbis a se dissentientes oppugnet, et traducat aut diris devoveat. Nihil enim magis est ab humanitate, virtute, ac vera scientia alienum, quam rationum et argumentorum loco (adhibere) scommata, aut calumniis disputationem suam velle illustrare. — — —

7. Nulli fas erit in scia vel invita Societate nostra aliquid publici iuris facere.

8. Etsi cuilibet concessum sit (in nostra Societate) quacunque lingua scientiae specimen dare, sed maximi meriti erit, si id culta Patriae lingua praestiterit; cum ad huius elegantiam provehendam et maiestatem ampliandam maximum decus ac ornamentum sibi polliceatur.¹

11. Quadruplex classis constituit Societatem nostram. I^{am} efficiunt *Proectores* et *Patroni*, alteram *Ordinaria*, sequentem *Extra-Ordinaria* membra; postremam — — —

Patroni elaborandis industria, aut perficiendis ingenio litterariis conatibus minime obstringuntur, cum horum auctoritate, praesidio ac beneficio praeclara aliorum molimina promoveantur. Conventui non assident, nisi etiam inter membra ordinaria referantur. *Ordinaria* solum membra habent ius considendi, suffragia voce ferendi, qua occasione et de propriis atque aliorum scriptis iudicium ferent, et (nefors ea suppriment) communi consensione vel prelo subiicient.

12. *Extraordinaria* membra intelliguntur illa, quae quidem scriptis editis nondum inclaruerunt, sed litterarum amantes industrii, praestantis indolis, genuini Hungari deprehenduntur. Sed iure considendi vel suffragia ferendi circa edenda ingenii monumenta carent.

Interea ad communem, qui semel in anno celebrabitur, consessum admittentur.

13. Societatis interna membra Praeside gaudent, qui consessus destinatis temporibus indicabit.

14. Duos habebit perpetuos a Secretis suis Viros, quorum unus *primarius*, alter *secundarius Secretarius* appellabitur. Ad priorem quilibet sua (sive in Hung. sive in Transilv.) ingenii monumenta cum Societate communicaturus, sive demum illius membrum censeatur, sive non, dirigere ac mittere debet, cuius officium erit argumenta operum indicare et communi membrorum censurae subiicere.

15. Habebit praeterea Societas actorum litterariorum et monumentorum suorum Custodem, qui (ea) in Bibliotheca R. R. P. P. Paulinorum, ad quam membris aditus patet, collocabit.

¹ Itt az ivrétű kézirat első oldalát bevégezve, a másikon legott a 11. ponttal kezdő folytatását, s a kihagyott 9. és 10. pontnak nem is jelzi valamely pótlását. Ebből is látható, hogy sebtiben irta. — A zárjel közé vett szavak Horányi kéziratában áthuzvák.

16. Membra in Consessu honorum titulis abstinebunt, nec nisi Fratrum Sociorum nomine se se compellabunt.

17. Nullam rem silentio premit Societas, vel arcano velamine obtegit (quod molitur). Acta enim sua prelo subiicienda publici iuris facit. Nam ea solum tacite praetereuntur, quae humani intellectus vires exsuperant. Cum vero Societatis conatus circa res adspectabiles versetur, mysterio nullus locus relinquitur.

18. Societatis insigne constituit: Soli, radios per sudum coelum uberrime diffundenti, Aquila sublimi volatu opposita, sub qua colli insidens Bubo conspicitur. *Sol* candorem et veritatem, *Aquila* doctrinam, *Bubo* curas, industriam, solitudinem indicabunt. Limbo superiori verba haec conspicua erunt: *Deo, Regi, et Patriae*. Inferiorem Limbum haec compendia verborum occupabunt: *Sigillum Soc. Patr. Hung. et Transilv.*

19. Opus igitur quaecunque nomine Societatis publica luce donandum sit, frons illius hoc signo exornabitur, ac distinguetur, quod semper apud primarium Secretarium conservabitur.

20. Ad hunc quoque pertinet, cum dissertationes hungarico idiomate praeleguntur, errores adversus Syntaxim Hung. vel linguae integritatem admissos indicare, quos si minus animadverteret, cuilibet membro liberum est eundem detegere. Quem si primarius Secretarius minus recte tueretur, aut excusaret, plurium vota emendabunt.

21. Ratio et modus Societatis nostrae membris adscribendi hic servabitur: Novitii socii nomen in consessu vulgabitur, et post plura ingenii et doctrinae pericula facta membrum communibus suffragiis dignum declaratur.

Leges et Conditiones Societatis a Secretario praeleguntur, quibus ita respondere obligatur: Promitto (Coram Deo) quod legum a Societate latarum auctoritatem parendi promptitudine atque amore venerari velim. Atque ideo si unquam his data opera pertinax adversarer, consentiam in eo, ut indignus esse hominum honestissimorum consortio a Societate pronuncier et talis ubique diffamer et tamquam (dedecus) improbus eiiciar.

22. Ad hanc sponsonem Protectores et Patroni ac Extraordinaria membra minime tenentur, sed tantum Ordinaria obligata esse intelliguntur.

23. Ordinaria membra solummodo 12 numerabuntur, ex quibus si senis pauciores consessum instituant, consultare de rebus occurrentibus possunt, sed nihil legis statuere et rogare.

24. Consessus ordinariorum membrorum vel *Pestini* vel *Budae* tantum habebuntur.

25. In consessu definiendum est, quale argumentum a singulo membrorum ordinariorum elaborari debeat.

26. Patria haec Societas Filia erit universalis Societatis Hassiae-Hamburgicae, cuius fama cultiores orbis provincias pervasit, et in dies maiora sumit incrementa.

Ezzel végződik e rögtönzöttnek látszó fogalmazat az ív negyedik oldalának derekán fölül, a hol így még kifért volna néhány pont, t. i. mind az, a mi ezentúl a magyar szövegben

olvasható. De a máskorra hagyott folytatás helyett az egészet más alakba öntötte, és pedig abba, a melyből aztán az Anyos kezével írt s valószínűleg általa készült magyarított szöveg előkerült. Ebből már jó móddal kiegészíthető az az egy-két nem is igen lényeges pont, mely e latin szövegből hiányzik.

III.

6. Egyedül magában véve s csak úgy futó pillantással áttekintve, csekélyesnek látszhatik ugyan az ezekben nyilatkozó kísérlet, különösen ahhoz a nagyszabásúlag fogalmazott s »*Akademia Angusta*« névvel alkotandó tudományos társaság tervezetéhez mérve, a melyet Toldy a fentebb jelzett előadása VII. fejezetében részletesen ismertet, tán nagyon is gyarló mivoltúnak mutatkozik; mégis akkoron, midőn az a fentebb említett Bessenyei-dicsőítés élenkebb érdeklődést keltett volt a múlt századi újralföledés tényezői iránt, kellemesen meglepő leletként tűnhetett elém ily magában véve is nem jelentéktelen biznyságú irat. Sőt eléggé kínákozó vala ez arra, hogy a benne kifejezett hazafias célzatot illeték szerint kiemelve legott teljes szövegével nyilvánosságra juttassam, mint éppen alkalmas időben előkerült érdekes tanúságot.

Az idétt ugyanis a koronázás óta közel egy lustrumon át már mindinkább enyhülő közviszonyaink, ama másfél évtizedi nehéz megpróbáltatás után, eléggé rászolgáltak volt arra, hogy üdvös okulás végett elevenebben emlékeztessünk vissza azokra az iméntiekkel több tekintetben analog mivoltu századelőtti lelkendezésekre.

Mint valamely lidércznyomás alól szabadultan kezdte is azonnal az újabb lendületnek eredt tudományos bűvárkodás jóval behatóbban föl kutatni s lehetőleg megszívleltetni egyebek közt különösen annak a múlt századi felocsúdásnak éppen akkoriban igen tanulságossá vált küzdelmeit.

Hisz erre már előbb is meglehetősen buzdító jeladást villantott föl a *Kazinczy* F. születésének százados évfordulója alkalmával támadt hazafias tüntetés. Alkalmasint feltűzelőbb hatású volt pedig aztán évtized múlva a *Bessenyei* György epochalis fölléptének százados emlékére rendezett akadémiai ünnepség (1872. decz. 15.).

Ennek indítványozója *Toldy* F., habár a megünneplés alkalmi igénye szerint a testőrirodalom vezérének özszerű hatását dicsőítette magasztaló szónoklatával, de az Akadémia kegyeletét leginkább emlékeztette különösen az »*egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*« messzeható s magasabb célzatú eszméjére, úgymint a mely aztán *Révai* M. »*Planum*«-ával együtt, mintegy szellemi alapvetését képezte a mostoha viszonyok miatt elég bajosan s csakis évtizedek múlva létesülhetett m. t. akadémianak.

Hogy pedig ennek a nagy feladatú nemzeti intézetnek oly hosszas vajudozásba került megszülemlésére is hathatóssabban

emlékeztesse az újabb nemzedéket, mint látszik, annak az indítványnak nyomósbitásaul tárgyalta mintegy prodromusként már az előbbi év elején (1871. jan. 23.) az akadémiai eszmének előbbi küzdelmeit.

Amily korszerű, oly hatásosan eszméltető volt mindez akkoron, a huzamos levertségből újra föléledező időszakban.

7. Ily szellemi pezsdület folytán, mondhatni, eléggé alkalomszerűen lehetett volna kiemelni amazok járulékaül ezt a szerény okiratot is, annak tanuságaként, hogy minő aspiratiók gerjedeztek éppen száz évvel az előtt, különösen itt a központi ikervárosban olyatén czélzatra, még mielőtt *Bessenyei az »egy magyar tudományos társaság alkotása iránti jámbor szándékát«* megírta volna.

Mert hisz e tekintetben jelentős előnye is látható ennek amaz óhajtasok, tervezetek, indítványok és kísérletek fölött, melyeket *Toldy Ferencz* abban az előadásában felsorol.

Azok ugyanis jobbára Pozsonyban, mint az országnak akkori fővárosában kívánták az ily tudományos egyesületnek székhelyét,¹ minthogy akkoriban még ott volt a főkormány székek, a helytartó tanács, az udvari kamara s a hadi kormány székek működési helye, s ezért a magyar nemesség nagy része, vagy legalább a királyság legelőkelőbbjei is ott tartották az év nagyobb részén át lakásaikat.² Meg amúgy is Bécs közelében számos kedvező körülmény ajánlkozott arra, hogy ott nagyobb sikerrel működhessék az ily sokféle segédeszközt igénylő tud. társulati intézmény.

Ez a központi csöndes mozgalom pedig már az újraébredés hajnalán bizon megsejtván az utóbb bekövetkezendő átalakulást, legott oda irányult, hogy az egész nemzetre kihatandó közművelődési tevékenységnek góczpontját sajátképen az ország közepén szükséges okvetlenül létesíteni,³ hogy így arányosabb szertesúgarzással árasztgassa az fölvillanyozó hatását, főleg a magyarság alföldi zömét képezvén első sorban minél alkalmasabban közvetítő közeggé az erdélyi fajrokonsággal való összetartásnak erősbitése végett.⁴ Érezte ennek szükségét az a szilárdabb nemzeti érület,

¹ Így látjuk azt jelezve különösen a II. IV. és VII.-nél, míg a többinél a székhely megnevezése hiányzik. L. Toldy F. Összegyűjtött munkái VII. k. 1873. 354--94. l.

² U. o. 373. l.

³ Ennek az irányzatnak kissé behatóbb méltatása alkalmasint meggyöngíti némiképen annak az emphatikus mondásnak szövejét, mely Kármán József jeles tevékenysége érdemeit evvel a ráadással magasbitja: »Ő mondta ki először azt az eszmét, hogy Pestet irodalmi központtá kell tenni...« (l. Szinnye J. »Magyar írók élete és munkái« V. 1053. l.) Habár ő azt két évtizeddel utóbb nyiltabban vallotta és föltetszőbb sikerrel kezdte is érvényre juttatni, mint látjuk, a »hazafi magyar társaság« e szándék tekintetében jóval megelőzte. De meg az alakulási viszonyok is nagyon arra utalók voltak már a múlt század utolsó évtizede kezdetén.

⁴ Nyiltan rámutat erre a czélzatra a »hazafi magyar társaság törvényeinek« latin szövege ily címével: »Statuta patriae Hungaricae et Transilvanicae societatis.«

melyet az erdélyi székely magyarság hagyományos szívóssággal megóvott.

Ily előnye s egyéb különlegességei is eléggé érdekesnek látták azt a hazafiúi célzatot akkoriban a két okirat egész szövege szerint a nyilvánosság elé juttatni, mint amazoknak közeli utódát, az utolsónak szinte egykorúját és a »*Jámbor Szándék*«-nak megelőzőjét. Valóban időszerű lehetett volna nyomban egybevetőleg előtűntetni, hogy annak a központi társulásnak szándéka mennyiben rokon az előbbiekével s mennyiben különböző attól sajátos irányzatával.

De éppen a szabatosabb egybevetés biztossága okáért tanácsosabbnak látszott közzétevésének elhalasztása mindaddig, amíg majd remélhetőleg tán még nyomósabb s részletesebb adatok merülhetnek föl kutatásaim közben annak többoldalú és alaposabb kiderítésére.

E remény jóideig meddőnek bizonyult. Azért kíváncsúnak mutatkozott annak valamely tudományos körben való bemutatása. Meg is történt ez a Történelmi társulat egyik havi ülésében, a végett, hogy ennek szívesbedő kutatási buzgalma lenne szíves figyelmét olyan adatok nyomozására is kiterjeszteni, aminők az ebben jelzett szövetkezési viszonyokra bővebb világot ömleszthetnek.

Igen óhajtottónak látszott különösen annak körülményesebb kiderítése, hogy sajátképen *mikor, hogyan*, kiknek ösztönzésére s készséges hozzájárulásával indult meg itt a haza szívében ez a fenkölt célzatú, de szerény óvatossággal fejledező művelődési mozgalom, mely amint a szabályzat aláírása mutatja, leginkább a *paulinusok* könyvtárában tarthatta bizalmas összejöveteleit, ki tudja mióta, vagy egyébként a társak valamelyikénél más és más helyen, talán az aféle gyanúnak kikerülése okáért, aminő akkoriban könnyen érhetne az ilyen nem szabadalmazott gyülekezéseket.

Már csak azoknak a többé-kevésbé kiváló hazafiaknak nevei is, kik a szabályzatot alájegyezték, táplálhatták azt a reményt, hogy valahol a róluk szóló életrajzi adatokban előbb-utóbb merülhet föl egy és más tanúság ennek a szövetkezetnek kellőbb megvilágítására.

De ilyesmi még azután sem jelentkezett, midőn irodalmi törekvéseink némely balsikerei *Révai Miklós* életének kimerítőbb s megokoltabb földerítésére készítették. S így ennek folyamában eléggé kinálkozott az alkalom arra, hogy midőn a nemzeti genius múlt századi lelkendezését s különösen ily célzatú sóvárgását tárgyalám, e közben fölemlítsem egyebek közt azt a buzgó igyekvést is, melynek érdekes bizonyosságát adja az itt szóban forgó két okmány. Kiváltképen Révainak szintén ily célú bátor felleptéről szólván, alkalmasan oda illőnek véltem azt is, hogy némi mutatóványkép egy kis szakaszt (24 sornyt) közöljek ott a folyamodvány

szövegéből,¹ biztatóbb buzdításul az óhajtott részleteknek nyomozására.

Meleg óhajtasom azonban így sem nyert kíváncsi sikert. Csakis az volt következménye, hogy abból a közlésből aztán itt-ott fölemlítették némely sebtiben írók a Horányi keltette »*hazafiúi magyar társaságot*,« még pedig olyképen, mintha ennek szabályzati törvényei is közzé tétettek volna már és ami meglepőbb, nyomban azok megállapítása után.

Sajátszerűleg ilyképen van az előadva a *Pallas Nagy Lexikon*nak Horányit röviden ismertető cikkében²: »Ő volt az első, ki egy Pesten alakítandó magyar irodalmi társaság létesítésén komolyan fáradozott. Anyossal és Bessenyeivel titkos gyűléseket is tartott Pesten ez ügyben.³ 1779-ben már az alapszabályok is napvilágot láttak: »A hazafiúi magyar társaságnak törvényei« czímén. A nehézségekkel azonban Horányi sem tudott megküzdeni.«

Jóhiszeműleg átvette ezt id. Szinnyi József is a Horányiról írt életrajzi vázlatában.⁴

Hogy hol láttak napvilágot azok az alapszabályok, egyikben sincs jelezve s arról mindeddig sehonnét sem értesülhettem.

8. Most, hogy a »*Jámbor Szándék*«-nak újra kiadása forog szóban, az ezt sajtó alá rendező *Gyulai* Ágost úgy értesít, hogy ama közlések íróitól sem tudhatta meg közleményök forrását, sem egyébként nem szerezhetett arról tudomást. Ezért kívánta tőlem a kézirat használhatását a »*Jámbor Szándék*« tartalmával teendő egybevetés végett.

Készséggel teljesítettem kíváncsiát, hű másolatban használatra engedvén azt át. De egyszersmind clóggé fölhívónak láttam e körülményt arra, hogy lehető felderítéssel közvégyem valahára ezt a nem lényegtelen tanúságú szellemi hagyatékot.

Legyen így legalább utólag igazolva, amit a főntebb érintett közlések, habár tévesen, előlegezve állítottak és különösen az ujlag megjelenő Bessenyei-féle »jámbor szándék« figyelmesebb olvasóinak álljon módjukban ezt az előző kísérletet teljes szövege szerint összevetetni, valamint Bessenyei tervjavaslatával, úgy az előbbi efféle kísérletekkel is.

Hisz valamely termékenyítő eszmeszemerkékkel hozzájárult ez is a 100 év előtti szellemi zsendüléshez.

S miért ne remélhetnők, hogy tán fölvetődhetik némely még homályban lappangó kézirati maradvány, mely vagy ebből nyerhet, vagy erre ömleszthet teljesebb világosságot.

¹ Révai M. élete II. 14—15.

² L. Pallas Nagy Lexicon IX. 356. l.

³ Hogy Bessenyei személyesen is részt vett volna a titkos gyűléseken Pesten, erről szóló adatot nem leltem. Miért van még is neve alájegyezve, megérthető az odább említendőkből.

⁴ L. Szinnyi J. »Magyar írók élete s munkái« IV. 1072. l.

Midőn e régi tartozásomat¹ immár a körülmények nógatása által is szorgalmazva, ezúttal némileg leróni igyekszem, legalább mellesleg megjegyezhetem, hogy a huzamos halasztás mégsem hagyta egészen cserben reményemet. Mert ha a kérdéses »hazafiúi társaság« alakulási módozatairól s tagjainak szám- és minőségi viszonyairól, meg ezeknek kifejtett tevékenységéről körülményesebb ismerethez nem juttatott is, de legalább a szándék keletkezési indító okaira, kezdeményezésére s kiváltkép a főtényezőnek szellemi viszonylataira nézve sok becses tanuságnak birtokába segített, a lelet óta folyt irodalom-történeti tanulmányaim közben.

Ezekből holmit, habár egyelőre csak röviden érintve, talán egy kissé fokozhatom is ennek a szellemi ereklyének jelentőségét, hogy midőn a »Jámbor Szándék«-nak ujonnan megjelenítése tán némi viszonylagos érdeklődést kelthet iránta, különösen az irodalom-történeti emlékek kutatói szívesebben reflectáljanak a reá vonatkozó megfigyelésére.

9. Első sorban jeleznem kell némely a szövegben érintettekhez közelebből tartozó megjegyzéseket, aztán az azokhoz fűződő észleleteket, melyek legalább hozzávétőleg jóformán rámutatnak az indítványnak genetikus fejlődésére vagy valamelyes magyarázatot adhatnak az arra nyomósan készítő, de meg aztán a nyilvánosságra való kilépést merőben gátoló coniuncturák felfogására.

Ami ez iratokban első pillantatra is figyelmet gerjeszt, az kiváltképen a szabályzat alá jegyzett nevek jelentősége, s különösen az, hogy a társaság elnökeül br. *Orczy* Lőrinczet, Abauj vm. főispánját választotta.

Míndez már magában is biztos kezességül vehető arra nézve, hogy amit a szövetkezet célzataul vall, a felé komoly eltökéléssel, jóhitelű szándékkal kívánt igyekezni. Még nyomósabb bizonyítéka ennek az, hogy szabályzata mily óvatos és valóban megszívlelésre méltó erkölcsi fegyelmezettséget követelt leendő tagjaitól, valamint az is, hogy az anyagi támogatás igényét mellőzve s jutalmi ígéretek sem említve, csakis szellem-erkölcsi motívumokra, hazafiúi kötelességérzetre alapítja tisztán szellemi érdekek felé törekvő célzatát.

10. Egészen rávall ez Horányi nagylelkű irányelvére, melyet ő az idétt kiadott »*Memoria Hungarorum*« palmaris munkája címlapján jelez, hol a tengeren úszó gálya, mint emblema fölött lebegő szalagon ez a fenséges jelmondat olvasható: »*Provehimur non praemio, sed patrio amore.*« — Mennyire elütő ez napjaink jutalomsóvár törekvéseitől!

S ugyanez látható e műve három vaskos kötetének mindegyike elején; az elsőén pedig hazafias tisztelőinek kívánatára oda illesztve az ő akkori martialis tekintetű képe is, mely alatt nevéhez a »*Hungarus Budensis*« nyomós oknál fogva van hozzájegyezve.

¹ V. ö. Révai M. élete II. 14. 1. 2. jegyzet.

Jóformán gyaníttatja ez is, hogy az a »*provehimur*« nem csupán az ő külön törekvéseit jelezi, hanem alkalmasint valamely lelkes phalanxét is, melyet ő toborzott volt, kiváltképen e műve tartalmának gyarapítása végett s melyet aztán consolidálni a szervezendő társulat által mindinkább iparkodott. Tehát a hullámokkal küzdő hajónak ő a valódi navarchusa.

Az meg épen kétségtelen bizonytságot nyújt Horányinak főtenyezőségéről, hogy a szabályok (»Statuta«) latin szövegét és a fensőbb jóváhagyást kérő folyamodványt valóban ő írta sajátkezűleg, s ő is fogalmazta, amint ezt különösen emebben világosan láthatja mindaz, aki az ő stílusát és gondolatmenetét ismeri.

Erre nézve legalkalmasabb összevetnünk evvel az ekkoron megjelent »*Memoria Hungarorum*« köteteinek praefatióit, hogy a szellem azonosságát tüstént fölismerjük.

Sőt ezekből meglehetősen kiviláglik az ő messzeágazó irodalmi összeköttetése is s elképzelhető, mily bizton számíthatott így a tagok telemes mennyiségére.

Ezek egybevetéséből sejthetjük azt is, hogy minő feladatokra s mily érvekkel buzdíthatott *Horányi* e társasági körben. Egyébként is bőven tájékoznak az iránt akkori sürgölődései, melyekkel kiváltképen a hazai irodalom történelmének teljesebb megvilágítását czélozta, a mióta különösen az 1770-ben Velenczében közzétett »*Prodromus*«-ával a hazai művelődés-történelem terén kifejtendő munkásságának mintegy programját adta.¹

S amit ennek valóra váltása céljából azután ez évtized folytatában fáradhatlan serénykedésével tőn, mindaz kétségen fölül arra mutat, hogy ennek a solidaritásra buzdító társulási eszmének is sajátképen ő volt a fő »vis motrix«-e, de úgy, hogy ezt minél kevésbbé éreztesse.

11. Sarkalva készítette őt erre a sürgölődésre egyebek közt a »*Memoria Hungarorum*« teljesbítésére igyekvése is. Bizonyítékul vehető a »*Nova Memoria*« I. kötete. Ez ugyan a terhes viszontagságok miatt csak jóval későbbben jelenhetett meg,² és evvel a kiadás folytatása végleg abbamaradt; de a hozzá kellő anyag gyűjtése odább is folyton szükségessé tette az irodalmi tényezőkkel való bizalmas és lehetőleg gyakori érintkezést.

Tudnivaló, hogy az irodalmi közlönyök és a közlekedési eszközök akkori fogyatékosága mennyire megnehezíté az ily szellemi készlet gyarapítását. Ami méh-szorgalmú Szinnyeink tudhatja ezt leginkább méltatni, holott neki már a gőzerővel való munkásság sokkal inkább állhat rendelkezésére, mint az ő múlt századi elődének. Azért Horányi messzeágazó munkásságának

¹ Jelezte ezt már előre is a *Dalham* Floriannak »de ratione recte cogitandi, loquendi et intelligendi« cz. műve elé irt előbeszéde végéhez csatolt jegyzetben; I. a XL. lapon.

² Nehezítettnek láttatja ennek kiadását az is, hogy az előbeszéd már 1792-ben kelt, a könyv pedig csak 1795-ben került ki a sajtó alól.

eredménye, — noha éppen a szerfölötti tárgymennyiségnek fogyatékos segédeszközökkel ugyan, de a körülmények zaklatása folytán mégis sürgőssé késztetett feldolgozása miatt számos kiigazítani és pótolni való találkozik benne, — ma is, de még ezután is méltán megérdemli a hálás elismerést, sőt a viszonyok aggályos fejlődése szerint a belsőbb megszívlelést is.

*Helme*czy-nek a *Horányi* névből csinált anagrammája: a »*Hány író*« nemcsak elmés, hanem találóan jelentős is; akár ezt gondoljuk rá: Hány író emléke fűződik nevéhez, már úgymint kiket leginkább az ő buzgalma emelt ki a homályból vagy képezett vagy csak lelkesített az irodalmi munkásságra, akár pedig ezt: Hány író teendőjét teljesítette a derék *Horányi*, ki mint különféle dolgozatainak hosszú sora is mutatja, ugyan csak tetemes részt vállalt magára az akkori hazafias feladatokból, még pedig avval az igazán fensőbb érdekű, eszményies céltudatú lelkesedéssel, melynek sajnos gyérültét ma már oly keserűen panaszozzák a jobb érzésűek, amint hogy annak valódibb példányaait többnyire a viszontagságos multból kell visszaidéznünk.

Ezért velős oknál fogva keresgéli föl kegyeletünk azoknak a jeles szellemi hősöknek elhalaványított emlékét, kik mint fajunk újra föléledésének ápolói, s emelkedőbb haladásának úttörői oly nemes odaadással, mondhatni, önfeláldozással küzdöttek, dacolva a legnyomasztóbb viszontagságokkal, hogy ily erényeik immár mindegyre magasbodó becsüekként tündöklenek ki letűnt koruk homályából.

12. Ámde az ily nemes érdemeknek igazságos méltatása végett már valahogy bátrabban felül kell emelkednünk azon a huzamos idő óta mindegyre hátrányosabban lábra kapó elfogultságon, mely csupán csak a magyar nyelven szólaltatott hazafias érzelmek sugallóit tartja a nemzeti genius igazi ihletettjeinek s így az utókor bensőbb kegyeletére méltóknak.

Amily igazságtalan, egyszersmind oly korlátolt felfogásra vall az efféle exclusiv hazafiság, ha különösen hazánk múltjára nézve meggondoljuk, hogy olykor éppen azok a hőkeblű hazafiak, kik a nemzeti művelődés érdekének kiváló javára szolgálándó műveket alkottak, valának kénytelenek nagyobb szabású munkáikat nem magyar nyelven írni, még csak egy századdal is ezelőtt,¹ midőn az oly munkáknak magyar nyelven való kiadása vagy lehetetlen vagy éppen céltévesztő vállalat lett volna, míg amúgy latin vagy más nyelven írva a tudományos külföld előtt is nem kevésbé emelték nemzetünk reputációját, de még hazai tanultjaink

¹ Hogy ez a praxis még napjainkban sem múlta idejét, több más jeles példa közt szíves elismeréssel említhető tanuság rá a gr. *Kuun Géza* becses műve: »Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima.« 1895. Claudiopoli; vagy *Barlal György* jeles »Commentariusai.« Pozsony 1847., vagy *Somsich Pálnak* »Das legitime Recht Ungarns und seines Königs« becses műve 1850. stb. eff.

közt is szívesebb fogadtatást nyerve, sikeresebb eredményt vívhattak ki irataikkal.

A ki ezt nem így hiszi, valóban távol van a múlt századi hazai irodalmi viszonyok ismeretétől.

Tudjuk, mily katastrophák okozták azt a nagy válságot, mely egyébütt is, de nálunk tán különösebben is elidegenítette az elméket a múlt század szellemi tevékenységének azon tudományos termékeitől, melyek amaz előbbi kényszer-viszonyok követelménye szerint leginkább latin nyelven adták a tudósabb honfiak eszméinek és érzelmeinek kifejezését, minthogy ez a nyelv akkor még Európa-szerte a magasabb értelmiség organumául tartott, s így a tudományos eszmék érvényesítésére legalkalmasabb közegül szolgálhatott.

Annak a szellemi meghasonlásnak következménye lett az a mostoha érzület, mely nem egy korábbi időszakbeli jelesünket épen azon érdemeiért lakoltatá homályba sülyesztéssel, a melyekért tán fokozott hálával illenék adóznunk emléküknék. Mert, hogy a nemzeti művelődés emelése és hazánk érdekeinek a külföldi tudományos világ előtti tolmáclása végett latin vagy más műveltebb nyelven értékesítették eszméiket s czáltal becslést is szereztek nemzetünknek, sőt itthon is több olvasót nyerve, alkalmasabban bővíthették a szellemi gyarapodást, ez nagyobb érdemükül vehető, mintha csakis a fiókjaikba rejtendő magyar tudományos műveket irtak volna. Hogy tehettek volna ily meggondolatlanságot a nagy munkásságu Bél Mátyásék, Deseritzky, Horányi, Pray, Katonáék és több más fáklyavívói a hazánkbeli múlt századi tudományos-ságnak?

Nemzeti művelődésünk történetének pragmaticus itélettel való higgadt felfogása szerint mondhatni, nem éppen méltányosan bélyegezte a magyarságért lángoló buzgalom »hanyatlás korszak«-ának azt a múlt századi (1711—72.) fellábadó időszakot, mely többnyire latinul írt tudományos művekben adta jelentősebb tanuságát a feltörekvő nemzeti művelődésnek. Ily egyoldalú jellemzés ellen¹ már jól érvelt nyilatkozatok is tiltakoztak. Újabban pedig többrendbeli igyekvések is tapasztalhatók annak a küzdelmes kornak illőbb méltatására.

E tekintetben is különös elismerést érdemel id. *Szinnyei* József fáradhatlan munkássága, melylyel folyton útját egyengeti annak, hogy minél concretebb ismeretet nyerjünk a hazánkbeli szellemi művelődés összerű irodalmi tényezőiről.

A mily érdekes, úgy nem is kevésből álló feladat volna

¹ *Toldy* F. idomos megkülönböztetéssel enyhítve alkalmazta ezt az alább ejtó jellemzést irodalomtörténetében s tapintatosan így jelezte méltatva mellékesen a latin irodalomnak nemzeti szellemét: »Azonban e téli állapot egy új tavaszt hordott méhében. Ez a deák irodalom szerencsésen közvetítette s általánosította az európai tudományos műveltséget, szellemében pedig hazafias volt.«. (L. »A magyar nemz. irodalomtörténete.« 4 kiadás. Budapest. 1878 113. l.)

annak kellőbb kimutatása, hogy csak a múlt századi latinul írt művek is mily hathatósan járultak a valódi hazafiság s nemzeti érzelem ápolásához. Szándékunk is erről annak idején és helyén némely eddig figyelemre nem méltatott adatokat érdemleg kiemelni.

13. Ezzel tárgyunk érdeke főleg *Horányinak*, mint a »*hazafiúi magyar társaság*« serény »*πρόμαχος*«-ának szellemképét ajánlja lehetőleg megvilágítanunk.

Mennyire előkelő koryphaeusa volt *Horányi* is a kényszer viszonyok miatt szintén latinul nyilatkozó tudományosságnak, bőven bizonyítják irodalmi hagyatékai, különösen, a melyeket közzétennie sikerülhetett.

Történeti nyomozásainak tetemes részben való hasznavehetőségét láttatja az, hogy nem gyéren történik azokra hivatkozás napjainkban is, sőt elég sűrűen az oly művekben, melyek az irodalom-történeti kútfőkre utalnak, míg ellenben azoknak fogyatékos részei annyiival is inkább készítenek a behatóbb nyomozásra.

Nem csekély tanulság volna meríthető még azokból is, melyek olvasását már az újabb nemzedék merőben feleslegesnek véli, holott pedig bizony nagyon ráférne abból busásan is akárhány adag s nem csekély javára is válhatnék, különösen ha tisztult kritikai felfogásra tudna szert tenni azok lényeges értéke felől. Mert tudnivaló, hogy nem csupán azok tartalmi anyagában rejlik kiváló becsők, hanem ezenfölül különösen szellemirányzó elveikben. Mondhatnók, főleg ezek képezik elévülhetetlen érdemét. Ámde ilyesekre annál kevésbbé reflectál az újabb tudomány, minél nyomósabb indító okok javallják azt. Rája olvasható ama régebbi szálló ige némi módosítással: »non leguntur, nam graeca sunt« s mailag már: »quoniam latina sunt.« A kivételesek inkább csak »rari nantes in gurgite vasto«.

Kegyeletünknek pedig a tapasztalt káros szakítás történelmi multunkkal jóval sarkalóbb ösztönt ad arra, hogy az elődök iránt tartozó hálának leróvásáért buzgózkodjunk, annál serényebben, minél komolyabban intenek erre már aggasztó viszonyaink.

S vajjon a jobb méltatásra érdemes egykori bajnokok közt nem az elsőrendű triariusok egyike-e az, ki a lethargikus álomba sülyedező múlt századi nemzedék fölébresztésére éppen a leghatóságosabbnak bizonyult élesztő szert vette foganatba?

Föltárta a korábbi dicsőség mohosult sírjait, kiemelte belőlük számos elhunyt jelesünk emlékét, szellemi bajnokokat idézett vissza, hogy föllevenítsék a dermedeg kebleket s lelkesült küzdelemre gyúlaszszák a zsibbadt érzelmeket.¹

Oly számos cselekvési pályát tüntetett kora tespeteg nemzedéke elé, hogy minden jobbra való tehetség föllelhetette azok közül a neki valót, a folytatásra hívót.

¹ Erre vallanak minden alkalmas helyen közbeszótt emlékeztetései s mint látható a folyamodványba is belefűzött hivatkozása a nemzeti ősök intelmeire, még pedig hatályos kiilejezéssel szólaltatva.

Hogy pedig a készséges munkaerőket a kor igényelte teendők végett szervezettes egybefűződésre buzdítsa, e célra való törekvéseit im e társasító kísérlete tünteti elénk, melyet, ha a mostoha viszonyok nem engedtek is zöld ágra vergődni, szorgalmazása nem volt éppen sikertelen. Sarjasztott az csemetéket s némely dúsan termő képességeket is.

Igy róla mint számosakra üdvös befolyással volt férfiúról nem ritkán lelhetőek érdemleges elismerések, többnyire ugyan inkább csak részszerinti méltatások, de néhutt összefoglaltabban is.

Illeték szerint emelte ki őt már *Kováchich* Márton a hazai tudományosságot és tanügyet tárgyaló közlönyében¹ 1786-ban, tehát még élte folyamában. Elhúnytakor pedig nagyra becsülő barátja, *Schedius* Lajos a »Scriptores Scholarum Piarum« II. kötete elején áldozott emlékének szép latinsággal írt életrajzi vázlatot. Ugy szintén *Horvát* István lelkes tisztelője méltatta érdemeit meleg érzelmű nekrológgal.²

Oly kidomborító élet és jellemrajz azonban, mely őt teljes mivolta szerint ismertetné, tudtunkra még eddig nem került a nyilvánosság elé. S ha a műveiből merített hasznos tanulság számos évek óta ösztönöz is arra, hogy szellem-alakját minden rá vonatkozó adatoknak arányos összeillesztésével kiegészítve igyekezzünk feltüntetni, még mindig elégtelennek véljük az e célra kellő tanúságok gyűjtelékét.

Azonban így is hadd járuljunk alkalmilag ezúttal valamelyes kegyeleti adózással emlékének felüdítéséhez, s ez által egyszersmind némi contingenssel az ő korának megvilágításához is.

14. Ismeretes, mily sanyarú állapotba sülyedt volt hazánk és nemzetünk a két századon át többször ismétlődött keleti inváziók és vallási s politikai villongások következtében.

Fölöttébb búsítá ez a romlatlan honfiúi kebleket, de alkalmasint több másnál mélyebben elszomorodva szemlélte ezt a csenevészdedést *Horányi* már akkor, midőn négy évi távollét után a külföldről hazatérve és a számos előkelő városban tapasztalt magas műveltség alkotásaira emlékezve, kiváltképen a Rómában gyűjtött igen becses ismereteit kívánta a hazai művelődés javára hasznosítani.

Azzal a mélyreható megfigyeléssel, melyet oly bő tanulmány és a világvárosokban nyert dús tapasztalatok élesbítettek volt, s az ő fokozott érdeklődésével szemlélve a hazai gyarló állapotot, fölöttébb lehangolónak látta azt, főleg midőn megújultak emlékezetében az ott künn nem ritkán hallott megszólások, melyek többnyire azt hánytorgatták, hogy hazánkban a hagyományosan folytatott Mars cultusa mögött az ars Minervae még mindig szánandó pangásban sinylődik, mert tespeteg ázsiai

¹ L. Merkur von Ungarn. I. évfolyam 967—993 p.

² Hazai és külföldi tudósítások. 1809. II. 24—27. sz.

lomhaság, léha fényűzés, délczeg hivalkodás vesz erőt a magasabb feladatú főbbeken is.

Buzgó magyar létére Horányi is, szintúgy mint évtizeddel azelőtt *Desericzky* Incze kitűnő rendtársa s utánna mások a szerzet ifjabb nemzedékéből, kik Rómában és más olasz városokban is gyarapították ismereteiket, minden tőle kitelhető érveléssel igyekezett ott künn e féle becsméréseket megczáfolni, főleg pedig kitűnő tehetségeinek feszült szorgalom általi érvényesítésével. De annál erősebben érezte magát sarkalva arra is, hogy aztán honosait szintén az ily nemes megczáfolás módjára ösztönözze, mely tényleg bizonyítsa, hogy a béke áldásait nyerve fajunk is palládiumául tekinti Pallas mesterséget.

Példás nyomokat látott e tekintetben több máson kívül nevezetesen azok lelkes tevékenységében is, kik Rómában előzői valának s visszatértükkor ugyancsak jeles tanúságot tőnek ott nyert czélszerű képztetésükről. Így *Bajtay* Antal, *Cörver* Elek és János testvérek már akkoriban föltetsző lendületet keltettek volt a hazai közoktatásnak okszerű javítása érdekében úgy, hogy ez valóban átalakulási áramlatot indított meg.¹ Készségesen igyekezett ezt Horányi is tőle telhető buzgalommal elősegíteni. De ezentúl neki még nagyobb czélzatok is lebegtek szemei előtt, hogy tudniillik kora nemzedékében hathatósabban fölébressze a nemzetének dicső multja iránti lelkesedést.

E tekintetben is az ő ifjúkori példánya *Desericzky* Incze nemcsak történeti nagy munkájával, hanem vele laktakor 1759. és 1760-ban személyes érintkezései alkalmával közvetlenebb módon is élesbítette benne a hazai történelem iránti érzéket.

15. Mikor, hogyan s mily befolyások által keltve s növelve gyarapult *Horányi* lelkében az a nagyobb horderejű eszme, mely őt, ki zsenge kora óta fennköltebb irányzatok felé törekvő vala, élte delén már oly merészebb vállalkozásokra is sarkalta, hogy szándékai teljesbítése végett a tudományos igyekvéseket szerveztes csatlakozással kívánta egyesíteni; — mindennek pragmatikus fejtegetése, amely jelentős adalék lehet mult századi művelődésünk történelméhez, úgy alaposan megokolt előadása a szerte ágazó vonatkozások miatt jóval messzebbre terjedő, semmint hogy itt e tárgyalás keretébe eléggé alkalmasan be lehetne illeszteni. Ott lesz az majd inkább helyén, ahol e kiváló szellemi tényezőnek nagyszabású tudományos munkásságát s ezt előző tanulmányait, sőt egész pályaképét illetékes mivolta szerint előadni tüzetes feladatúl veendjük.

Amint az ő czélzatai nagy fának mozgatására irányultak, úgy az ő kitartó munkássága is mondhatni terepélyes fává nőtt ki magát egy félszázadon át, melynek alapos méltatása végett kutatásunknak is minél mélyebbre kell lenyűlnia, hogy szerteágazó

¹ Erről már körülményesebben is emlékeztem Révai M. élete I. kötetében.

gyökszálait teljesebben kinyomozhassa, meg azt is helyesen fölismérhesse, vajjon minő elemekből táplálkozva izmosult az olyanná.

Mert ránézve is áll a régi közmondás: »Nagy fa, nagy gyöker.« Valóban nemcsak a korabeli viszonyokkal szövődött össze sokképen az ő tevékenysége, hanem begyökerezik az mélyen az előbbi idők rétegeibe is. Ez okból nem egy mozzanatát a korábbi időnek s nem egy elhomályosult alakját kell végette megvilágítanunk. Azonban hogy különösen az itt tárgyalás alá vont feladatunk érdekében, valamelyes pragmatikus itélettel szemléltessük az ő lendületesebb célzatainak fokozatos fejlődését, rá kell némileg mutatnunk azon eszméknek rügyeire, melyek őt kezdettől fogva úgy irányították, hogy az alig serdülő ifjú már föltetsző jeleit láttatá a nagy feladatokra vállalkozás olyatén nemének, mely csak is a hazai közügy leglényegesebb javára kívánta fordítani egész élete tevékenységét.¹

Nyomós bizonyossága ennek főképen az, hogy előkelő származású s így akkoron fényes kilátásokra is jogosult létére abba a szerény állapotú szerzetes rendbe kívánczolt, melynek hivatási feladatával mintegy azonosnak érezte az ő eszményies hajlamát. Annak célzatait lelkesen felkarolva, szívesen elvonatkozott minden külső kitüntetési vágytól, hogy annál szívósabb kitartással irányíthassa összes igyekvéseit a tisztán szellemi érdekű tudományos művelődés fokozására és gyarapítására. Rendjének akkori legkiválóbb díszeit szemelte ki követendő példányaivá, nemcsak a hazánkbelieket, hanem a más országokban jeleskedőket is, kiknek számosaival volt aztán alkalma közelebről megismerkedni, sőt bizalmas baráti viszonyba fűződhetni Rómában, Bécsben, Prágában s egyebütt.²

Ily szellemi érintkezések dús eredménye gerjeszthette föl benne egyebek közt már elég korán a szövetkező összeműködésre törekvést s ennek szorgalmazását honosai között.

16. Ifjú korától következetesen így haladva éltefogytaig, természetesen azon volt, hogy lankadatlan buzgalomával szintazon eszmény cultusára lelkesítse nemzetének jobb reményű sarjadékát.

Gyakorolta ezt mint tanár élőszóval, időnként írással is hova tovább mindegyre tüzetesebb feladatként. Midőn pedig főbbjeinek jóváhagyásával már teljesebben a tudományos foglalkozásnak élhetett, többnyire irodalmilag működván, főleg a hazai történelem megvilágítására szentelte erejét. E téren jóval szélesebbre terjeszthetné ki szellemképző működését. S így miután az ifjú sarjadék nevelő oktatását úgy szólva első elemeitől kezdve, fokonként folytatta s még a bölcséleti tanítást is czélszerűbb irányítással elősegítette volt, már azután a szellemképzés leghathatósabb módját karolta föl s a »*lux veritatis* és *vitae magistra*« tisztes szolgálatába szegődve, mondhatni, nemzet-nevelővé emelkedett.

Alapos itéletű honfiak elismerték, hogy főleg őt illeté dús

¹ V. ö. Kovachich Merkur v. Ungarn I. 969—70.

² U. o. 970—1.

készültségénél fogva az a művelődéstörténeti nemes feladat, melyre oly bátran vállalkozott s csak az ő kiváló munkaezeje és szívós kitartása képes avval lehetőleg megküzdni. Mert a mily számos ok miatt kívánatos volt az, szintoly sok akadály állta útját a megvalósításnak; a minőkről a történelmi kutatás mostani munkásainak már tán alig lehet valódi felfogásuk. Eléggé mentheti ez buzgó fáradalmai eredményének nem kevés helyen észlelhető fogyatékosságát.

Hogy ő az adott viszonyok s olykor nehéz körülmények közt annyit birt kivívni, annak a kiváló szellemi és physikai erejének s ernyedetlen buzgalmának tulajdoníták ismerői, melylyel már ifjú korában feltűnést, sőt bámulatot keltett még a római pályatársakban is. Épen ezért különösen kiemelhető az a követeléstől tartózkodó igénytelensége és a szerényebb helyzetekbe is készséges bele illeszkedése, melylyel hivatása iránti hűségét igazolá.¹

Horányinak szakadatlan munkásságú pályáján végig tekintve, valamint tanítási, úgy irodalmi tevékenysége terén is különös figyelmet érdemlő, hogy bár nagy feladatokat tűzött volt maga elé, még alig zsendülésnek eredt ifjúkorában; birt mégis annyi önmérsékléssel, hogy inkább szerény kezdeménnyel s jól meggondolt fokozatos haladással kívánt közeledni a huzamosan érelt nagyobb czélzatok felé, sem mint rohamos túlkapással.

Irodalmilag is előbb a hivatási köréhez tartozó alsóbb rendű oktatási segédeszközök készítgetésével foglalkozott, csakis holmi csekélyebb alapvető kísérletekkel kívánt a tanügy javára munkálni, majd aztán az okszerűbb bölcséleti tanok egyes szakmaiba bevilágító értelmezésekre fordította igyekvését.

De már az illetén progymnasma-féle előzmény folytán is serény szorgalommal gyarapítá készletét oly nagyobbszerű vállalatokra, melyekkel a hazai tudományosságának és közművelődésnek hathatósabb lendületét eszközölhesse és pedig szintén az ő kiváló példányainak, habár külön irányba lépő követésével, főképen a nemzeti művelődés történelmének megvilágítására terelte összes tevékenységét.

Mily czéltudatos szándékkal s minő mélyreható alapvetéssel fogott e vállalatához, kiviláglik abból a törekvéséből, melylyel első sorban lehetőleg föleleveníteni óhajtotta mindazok emlékét, kik

¹ Életróinak följegyzéseiből ismeretes, mily diszes tanári állásokra tehetett volna szert azonnal, midőn felsőbb tanulmányait bevégezte, előbb Nápolyban s aztán Bécsben is, ha csak némileg igénybe vette volna a tekintélyes ajánlok szíves felszólításait. De őt a honfi érzet erősebben vonzotta a hazai teendőkhöz, jöllehet ezek egyelőre az ő képzettségéhez képest eléggé alárendelt működési kört juttattak feladatául. Ennek azonban mint nevelői oktatás tekintetében üdvös praxisnak nagyon sikeres eredményét tapasztalta s hasznosította is a paedagogico-didaktikai elméleteiben. (I. Schedius a Horányiról írt életrajzban: »Scriptores Schol. Piar II. k. XII.—XV. I.).

szellemi tehetségeik érvényesítésével fajunkat az európai műveltebb nemzetek figyelmére érdemesekké iparkodtak képezni. Kiváltképen oda czélozott, hogy a hatásosabb szellemi hősöknek visszaidézett lelkei által mintegy megfenyítve készítse az elfajuló nemzedéket az önmagába térésre, az elődöktől öröklött igaz mivolta felismerésére s hivatása követelményeinek teljesítésére.

Ily magasztos eszmétől gyulasztva buzgólkodott a nemzeti nagy multak emléket fölüdíteni a végett, hogy azok által fölélesztse a satnyulásnak eredt korabeli sarjadékot.

Igen természetes, hogy ezért több más ily czélzatú föltételei között legelőbb a hazai tudományosság s irodalom érdemesültjeinek pályaképét kívánta méltóbb vonásokkal ismertetni. Ezt vélte legeszméltetőbben szóló intellemnnek, legserkentőbb jeladásnak arra, hogy a serdülő nemzedék mindannyi példából üdvösen okulva, kiki ahhoz fogjon, amire legalkalmasabb s ott folytassa a nemzeti nagy feladatokhoz járuló munkásságot, ahol azt a derekas elődök félbeszakítani kénytelenültek.

Valóban jeles példázat volt az a »*Memoria Hungarorum*« a tekintetben, hogy a tehetséges elméket az összerűbb, concretebb szellemi munkálkodásra és a nemzeti cultura solidarisabb felkarolására gerjeszsze.

17. Midőn *Horányi* ezt a szándékát már 1770-ben, a Velen-czében kiadott *Prodromus*-ában jelezte, jóformán érezte evvel egyszersmind az együttleges nagyobb mérvű szellemi munkálkodásra sarkaló irányzatát.

De ha ily szövetkezettő kísérletei előbbed kevésbé lehettek eredményesek, biztatóbbnak látszott arra utóbb már az a föltetsző elismerés, melynél fogva őt a »*Memoria Hungarorum*« kijötte után nemcsak a hazai tanultabbak, hanem még inkább a külföldi tudomány emberei is szívesen megtisztelték.

Meglepetést, szinte csodálkozást kelthetett hazánk fiaiban, kik a »foris doctus«-ságra magában véve is jóval fontosabb súlyt helyeztek akkoriban, mint manapság, hogy *Horányi*, az igénytelen szerzetest ama specialis hazai érdekű művéért mily kitüntető elismerésekkel tisztelte meg több külföldi és pedig sajátságosan éppen német tudományos egyesület.

Érdemes erre vonatkozólag ide iktatnunk *Horvát* Istvánnak, az ő halás tisztelőjének 1809 ben, t. i. *Horányi* elhunytja után írt biogr. vázlatából e sorait:

»A *Memoria Hungarorum*... most is haszonvehető, s ha a tudós *Pray*... egykor becsmérelte is *Horányi* törekedéseit... tisztelték még is, és pedig forrón tisztelték azokat mind a hideg vérrel ítélő Hazafiak, mind a külföldi számos tudós társaságok, melyek vetekedten vetekedtek *Horányi*inkat vagy díszes érdemeihez képest magasztalni, vagy nevezetes gyülekezeteikbe társnak felvenni. Az előbbieniek közé számláltathatnak a *berlini*, *lipsiai* és

jénai tudósok; az utóbbiak közé tartozhatnak a *hessen-homburgi*, *sveciai* és *bavariai* tudós társaságoknak jeles férfiak.¹

A »Merkur von Ungarn« két mutatványt idéz azokból a külföldi tudományos folyóiratokból, melyek Horányit akkoron a »Memoria Hungarorum«-ért dicsérő elismeréssel tüntették ki. Ezek egyike az »Acta eruditorum Lipsiensium« — u. m. — ily méltó dicsőítet (verdienstes Lob) mond róla:

»Perfectam Biographi (Plutarchi) imaginem *immortali opere* egregie expressit Alexius Horányi e CC. RR. Scholarum Piarum Vir Cl. atque doctissimus *Gentis suae Plutarchus*, qui in componenda et exornanda eruditorum Hungarorum, itemque Provincialium Biographia, *nihil cupiditati, nihil odio*, quod dicitur, religionis caeco, sed omnia veritati tribuit, eiusque rei insignia prostant hinc inde sparsa specimina . . . vel obiter tantum facta comparatio *egregii* huius *laboriosissimi operis* cum monumentis eorum, qui eodem historiae campo industriam suam exercuere, aperte docet Horanyium *longo intervallo post se omnes reliquisse*, quamvis, *qua est sentiendi de se modestia*, fateatur se summum fastigium attingere non potuisse, sed quis hominum potest? praestitit unus pertinaci labore atque industria, quod a plurium societate (ingenue fatemur) vix sperare licebat. Patriae communis et litterarum causa vehementer optamus, ut contingat eruditissimo atquo laboriosissimo Viro aetas longaeva omnibus et animi et corporis bonis comitata.²

Horányi szerénységének egyik nem csekély bizonyosságát vehető, hogy ezen akkoriban jelentősekként tekintett címekkel való megtiszteltetését szívesebben elhallgatta, holott azokkal legott népszerűsködhetett volna. Csakis több év mulva és csupán egy helyen illesztette azokat nevéhez, amit bizonyára fontos okoknál fogva cselekedhetett; t. i. egyedül *Kéza Simon* »Chronicon Hungaricum«-jának czimlapján látjuk kitéve.

Erről szóló jegyzetében *Kovachich* azt az észrevételt teszi, hogy e kiadásában *Horányi* először csatolta nevéhez valamennyi akadémiai címét, egybeült pedig azokat alkalmasint szerénységből mellőzte.³

¹ I. Hazai és külföldi tudósítások 1809. II. 26. f. 202. 1.

² I. Merkur von Ungarn. 1786. I. 984.

³ M. Simonis de *Kéza*, Presbyteri Hungari Scriptoris seculi XIII., Chronicon Hungaricum, quod ex codice membranaceo nunc primum et ad fidem Apographi Vindobonensis et Budensis Chronici sparsis quibusdam notis ac variantibus lectionibus excitat Alexius Horányi, Hungarus Budensis, de Clericis Regularibus Scholarum Piarum AA. LL. et Philosophiae Doctor et Historiarum Professor, Societatum Hasso-Homburgensis et Regiae Suevicae, ac Electoratus Boicae Membrium honorarium. Viennae typis Kurtzböckianis 1782, und in dem nämlichen Jahre korrekter zu Ofen bey Catharina Landererin. 8.

Zu wünschen ist es, dass alle ungarische Geschichtsschreiber, die noch irgend in Bibliotheken ungedruckt stecken, in so gute Hände der Herausgeber gerathen möchten.

Wir bemerken, dass sich unser Horányi bey dieser Ausgabe zuerst aller seiner akademischen Titeln bedient habe, da er sonst vermuthlich aus Beschei-

Szintígy nem említi ezután sem nemcsak e czimeit, hanem egyéb bármily előkelőktől és tudományos nevezetességektől nyert megtiszteltetéseit. De azért köztudomású lett az még is, ha más-kép nem, a külföldi tudományos közlönyökből.

Feltűnő s alkalmasint eszméltető is lehetett az a külföldről oly bokrosan jött megtisztelés a nemzeti dicsőséget még mindig szívesen emlegető magyarokra s tán kissé tündődésbe is ejthette a gondolkodóbb honfiakat az iránt, hogy hát nálunk mikor léte-sülhet valahára szintoly tudományos társaság, mely a hazai jeles tudósokat díszes koszorúba fűzze, meg a külföld nevezetességeit is viszont ilykép megtisztelhesse. De tán némi pironkodást is kelt-hetett az az érzékenyebb hazafiakban, kik azonfelül szívökre vet-ték azt is, hogy annak a külföldi tudományosság részéről oly nagyra becsült »*Memoria Hungarorum*«-nak kiadására is saját-képen német ember vállalkozott, természetesen üzér lőtre némi számíttással, még ha úgy vesszük is, amint *Horányi* írja az I. kötet praefatiójában, hogy ezzel halhatatlan érdemet szerezzen az ő másik hazája iránt,¹ mely neki módot nyújt jóléte előmoz-dítására.²

18. Mindez egybevetve eléggé hathatós indító okul szolgál-hatott különösen a Horányival közelebbi tudományos összekötte-tésben működő hazai tudósoknak arra, hogy az ő bizalmas magán-szerű egyesületeket mentül előbb felsőbb jóváhagyás útján nyil-vános jellegű tudományos társulattá növezzék, sőt biztosra vehető, hogy már ekkor sürgetőleg nógatták is az ilykép európai tudóssá tekintélyesült Horányit a közvetítő lépések megtevésére s az ügy-nek minden lehető módon szorgalmazására.

Ily szorgalmazásnak következményeül vehető a főntebb be-mutatott szabályzat összeállítása s a szentesítést kérelmező föl-iratnak fogalmazványa.

Erre mutat egyebek közt az is, hogy mint a szabályzat 29. pontjában említve látjuk, már Maccenas is ajánlkozott a mun-kálkodás leendő eredményének nyomtatás általi közzétevésére (Beleznay Miklós generalis).³ Ez is érves tanuság a szándék komolyságának igazolására.

De meg azt látva, hogy mily hálás elismeréssel említ fel a »*Memoria Hungarorum*« I. kötete praefatiójában egyes főren-

denheit immer nur seinen religiösen Stand seinem Namen beygesetzt hatte. Die redlichen Klostermänner denken oft auch bey ihren unlaugbaren Vorzügen mit dem Apostel Paul: *si gloriari oportet, sed non expedit*.

¹ Editionem mei operis — úgy mond — sumtibus suis excudendam suscepit Antonius Loewe Germanus, Bibliopola Pisoniensis, ut bene de Hungaria, altera patria sua, quae ipsius fortunis sedem praebet, immortaliter mereatur.

² Erre vallnak ezen kívül más több rendbeli kiadványai is.

³ Beleznay Miklós tábornok † 1787. bátyja B. Mihálynak, alezredesnek, kit Horányi szintén hálás elismeréssel említ föl a *Memoria Hungarorum* ügyét elősegítő fautorai között.

dűeket,¹ kilt e nagy művének összeállításában részint tudományos segédeszközökkel, részint költségadással is támogatták, bizvást feltehető, hogy a tudományos társaságnak felsőbb jóváhagyással való életbeléptetése után annak munkálkodása terményeit is jóformán értékesíteni iparkodtak volna a közrebocsátás által. Az akkori fölpezsdülés hogyan is hágyhatta volna cserbe a kezdetleg szerény vállalkozásokat?

Ily biztató körülményekhez sajátságosan hozzájárult akkori-ban már a hazai közviszonyoknak efféle célzatokra kedvezőbb s úgy szólva fölbuzdítóbb átalakulása

Köztudomású, mennyire rajta volt Mária Theresia, főleg uralkodása utolsó évtizedében, hogy a magyar nemzet iránti érzett hálás clismerésének minél jelentősebb tanúságait éreztesse.

Minthogy különösen a hétéves háború lezajlása után gondjait főleg a béke nemesebb gyümölcseinek tenyésztésére fordítá, nemzetünknek is tágabb mezőt kívánt nyújtani a fensőbb művelődésre.

Mondhatni új korszak előidézésére irányultak azon intézkedései, melyekkel a közoktatás és nevelés korszerűbb lendítését nálunk is célbavette.

Fennen hirdeti ezt a nemes szándékát kiváltképen a huzamos megfontolás és előkészület nyomán összeállított új tanrendszer, mely a »*Ratio Educationis*«-ban van összefoglalva.

Erről az epochalis átalakításról biztos alapú történelmi művek s egyéb hiteles adatok nyomán lehetőleg részletesen szólottam már két évtizeddel ezelőtt, alkalmilag jelezvén annak némely nevezetesebb mozzanatait, valamint előzményeit is.² Ezeket aztán időnként s helyenkint mások is emlegették többé kevésbé illetékes felfogással. Ezuttal csak is arra szándékom emlékeztetni, hogy mily hatást keltett az akkora az érzékenyebb hazafias keblekben, amiből aztán gyanítható az is, hogy mily remények fűződhettek ahhoz a lendületes kezdeményhez.

Igen érdekesen adja elő kiváltképen *Révai* Miklós abban a szép latin parentatiójában, melyet 1780. deczember 22-ikén mondott a nagyváradi akadémiának Mária Theresiáért tartott gyász-ünnepén, különösen a nemzet kegyelte királynőnek azt a buzgózkodását, a melylyel a közoktatás teljesebb átalakításával egyszer-

¹ Így említi föl hálásan a tolnai *Fesletich* Pált, *Kollár* Ádámot, *Ráday* Gedeont, gr. *Batthány* József kalocsai érseket, *Guszlányi* János nyitrai püspököt, gr. *Fekete* György kuriai bíró, gr. *Károlyi* Antalt, *Ortzy* Lőrincz bárót, *Almási* Pált, *Majthényi* Károlyt és *Beleznay* Mihályt, ki testvére *Beleznay* Miklós generalisnak, ez meg, mint főntebb említők, a társaság munkáinak kiadására pénzt ajánlott fel. Érdemes fölemlíteniünk, hogy e tábornok özvegye, b. *Podmaniczky* Anna is nevezetessé lett, mint buzgó honleány, ki utóbb a *Kármán Uraniaját* pártfogásával életbelépní segítette s az akkori magyar tudományos körnek gyűlekezeti helyéül az első magyar salont nyitotta meg házában (l. *Toldy* T. Irodalmi társas köreink emlékezete. Kisz. társ. Évlapjai, Bpest, 1875. 211. l.).

² L. Révai M. Élete IV. 66—68.

smind a nemzeti újhódás hajnalodását kezdé előidézni. Elérzékenyült kegyelettel mondja el ugyanott, minő hatást gyakorolt rá az, hogy Bécsben a »Ratio Educationis« kéziratát láthatta, sőt olvasgatta is, melyben örömkönnyező szemekkel és elragadtatással bámulta a gondos királynőnek saját kézzel írt jegyzeteit.¹

Ugyanő már 1777-ben két lelkes versezettel is üdvözölte ezt az új aerát.²

De kívülé még több más költői elmét is örvendező dalokra lelkesített ez a korszakias jelenség.

Azonban, minthogy a teljes berendezés, sőt némely egyéb lényeges kellékek ezen évre el nem készülhettek s így az ünnepélyes megnyitása az egyetemnek csak 1780-ban történhetett,³ az azt dicsőítő költők e fényes ünnepségre tartották fenn hála ömledéseik kiadását, melyekről *Pauler* Tivadar a bpesti magyar kir. tud. egyetem történetében ezt írja: »Ezen korszakot alkotó országos ünnepély emlékeztetere számos költemény jelent meg, melyek közül *Makó Pálé*, *Hanulík Jánosé*, *Szerdahelyi Györgyé*, *Ányos Pálé*, *Sebastianovich* Ferenczé a legnevezetesebbek. Az egyetemi magistratus pedig a királyi tanács hozzájárulásával a beiktatás emléknapját évenként ünnepélyesen megüldendőnek határozá. Ez volt a nagy királynő utolsó műve.⁴

Az ünnepélyes megnyitás és beiktatás főbb mozzanatait tárgyalván főlemlíti *Pauler* T. mindazokat a tudományos és művészeti productumokat, melyek a dicsőítő szónoklatokon kívül ecsettel és vésővel is hozzájárultak a korszakias esemény megörökítéséhez.⁵

Tudomány és művészet szülő és alakító képességeinek nemes vetélkedésével igyekezett ezt megdicsőíteni s emlékét a késő századoknak átadni.

Valóban megaranyozta mindez a nagy fejedelem asszony élte alkonyát s mintegy glóriát vont egész pályájára, melyből elhalaványulhatatlan fénynyel fog átragyogni az idők messzeségébe az a kölcsönös szeretet és hálaérzés, melynek oly megható kifejezései nyilatkoztak úgy a nemzet mint a 40 éven át uralkodó királynő érzékeny kebléből.⁶

Meleg érdeklődéssel olvasva ama hő érzelmek áradozásait, igen természetesnek láthatjuk az öt hó múlva bekövetkezett gyászos elválásnak fájdalmas nyilatkozatait, de meg azt az erős reményt is, hogy a nagylelkű anyának nagy képességű fia valóban

¹ L. u. o. és »Latina« 182—3. l.

² U. m. »A szebb tudományoknak újonabb fel emeltetések, innepes örömnapijára Nitráról« 1777-ből és ugyanazon évben egy saphói ódában, melynek czime »Örömnapi, melylyen a főtudományok Budára által költözködtek.« L. Révai M. Elegyes Versei 26—29. és 152—155. l.

³ L. A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története, Bpest, 1880. I. 122—5.

⁴ U. o. 134.

⁵ U. o. 132—4.

⁶ U. o. 134.

pótolni fogja a nemzet mélyen megsiratott veszteségét, hiven követvén végső tanácsát is, melylyel fejedelmi jó akaratába ajánlá a magyar nemzetet.¹ Mily nehezen birtak megválni némely buzgó honfiak is e reménytől, míg aztán ugyancsak válságos jelenségek meg nem czáfolták azt.²

De azok más rovat alá tartoznak, sem mint hogy itt behatóan tárgyalhassuk.

19. Ily örvendetes inauguratiója lévén a haza szívébe költöztetett főiskolának, egyebek közt jelentős eseményként vétetett az is, hogy kik nyertek Budán legelőbb doctori borostyánt a fensőbb tudományok mindegyik szakában. Említést érdemel csakugyan, hogy mily hathatós buzdulatot gerjesztett ez a nagy mozzanat a fensőbb tanulmányok felkarolására törekvőkben. Különösen a bölcséleti doctoratusra oly számosan versenyeztek azonnal, hogy az 1778-ban arra érdemesítettek sora legalább is háromszor annyi, mint az 1771—1784 közti évek bármelyikében.³

Az 1778-ban bölcséleti doctorokká avatott 31 közül hatan a bölcséleti kar bekebelezett tagjaivá lettek, és pedig hárman a kegyestanítórendből, u. m.: *Schaffrath* Leopold, *Benyák* Bernát és *Henyei* Vincze, hárman pedig egykori Jézus társasági tagok, u. m. *Mitterpacher* Lajos, *Püspöky* Ferencz és *Schönwisner* István.

Hogy *Horányi* az ingremiatusok közé nem jutott, kétségkívül szerénységének tudható be. Ez nem vitte rá, hogy oly czímet arrogáljon, melynek lényegesebb hasznát nem érezhette.

A doctoratust is csak annyiban látta alkalmas kelléknek, minthogy a piaristák pesti intézetében éppen ekkor philosophiai cursus nyílt meg négy tanárral, és a történelem előadására legott öt szemelte ki a rend kormánya.

A mily erős hajlamot érzett erre, oly buzgalommal s dús eredménynyel teljesítette is azt azon 4 éven át, a míg ez a lyceum főnállott, t. i. az egyetemnek Pestre átköltöztéig. S így kiváló része volt abban a jeles sikerben is, melyet ott e rövid tartamú bölcséleti oktatás kivívott s melyért az előkelő hazafiak részéről oly szép elismerést nyertek a czélszerűbb tanításmódot követő tényezők.

¹ L. A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története, Bpest, 1880. I. 134.

² Ezekről elég részletesen szólott Révai Miklós életének III. kötete.

³ Ugyanis azon kimutatás szerint, melyet a »*Merkur von Ungarn*« című folyóiratban e tizennégy évbeli bölcséleti graduáltak számáról lelünk, az 1778-ban philosophiae doctorokká avatottak száma összesen 31-re emelkedett. Neveik sorozatában az első *Schaffrath* Leopold, a második *Horányi* Elek s nyomban utánok még 10 piarista rendbeli tag, azután 5 a felosztott Jézus társaság tagjai közül való és két paulinus szerzetbeli, meg végül Illésházy István gróf trencsén- és líptóvármegyei örökös főispán.

A főntebb jelzett időszak többi 13 évében csak négy évben volt 10—10 bölcséleti graduált, a többiben pedig csak 3—9. L. *Merkur v. Ungarn* I. p. 78. »Series eorum, qui ab anno 1771—84 penes reg. Univ. Ungar. Philosophiae doctoratum legitime consecuti sunt.«

Lett volna bizony ennek messzebbre elható sikere is, ha a nagy királyné elhunytá után nem zavartatott volna ki sodrából az a nemes buzdulat, melynek felocsudását az ő utóbbi intézményei hathatósan fölwillanyozták.

20. Az a plausibilis eredmény, melyet különösen itt a központban növekvő sikerrel mutattak be a piarista tanárok, kik a *Bajtay* és *Cörverék* által Rómából és a művelt nyugat egyéb intézeteiből elsajátított tanelvek szerint intézték az ifjuság oktatását, nyomatékos bizonyossága volt az azok szerint javított tanmódszerök helyességének.

S ennek sikeres eredményeit szíves elismeréssel javallták nemcsak hazánk előkelői, hanem figyelemre méltatták az ország főbb hatóságai, sőt maga a kir. felség is. Mennyire helyeselte ezt az ő korszerűbb tanításukat Maria Theresia, bizonyítá avval, hogy nem egy rendtagnak vélekedését kívánta azok által fölhasználásra is méltatni, kik a Ratio Educationis összeállítással voltak megbízva.

A rendtagok ezen serénykedésének lényeges ismertetését szintén közlöttem már Révai Miklós élete I. kötetében,¹ honnét azóta mások is emlegették azt, időnként többé-kevésbé helyes méltatással visszhangoztatva. Itt annyiban lehet helyén arra emlékeztetnem, a mennyiben azok az 1777-ben inaugurált »Ratio Educationis« szerinti tanszervezetnek már közel három évtizeden át utját egyengették s így mintegy átmeneti stádiumát képezték a hazai közoktatásnak. Horányira vonatkozólag pedig főlemlendő az a jeles érdeme, hogy az előbb említett jeles kezdeményezők alapvetéseit az ő kitűnő tehetsége és munkabíró képessége hathatósan elősegítette. Egyéb dolgozatain kívül, melyek a középoktatás föllendítésére szolgáltak, kiváltképen a komolyabb tudományosság propylaeumaiba bevezető philosophiai ismereteknek okszerűbb s a korigények kívánalma szerint realisabb tanítása végett, a bölcséleti tanfolyam egynémely szakmáira jelentősebb segédkönyvek kiadásával szerzett annak hasznos gyarapodást. Ilyenek különösen a *Leibniz* féle »Rationis sufficientis principium«-ról szóló bölcséleti értekezésnek, melyet *Fassoni* Liberatus olasz piarista irt vala, jegyzetekkel kísért kiadása, azután *Dalham* Flórián művének, mely a helyesen gondolkodás, beszélés és értelemről szól, szintén javítottan és bővítetten kiadása. Ebben a logika, kritika és a hermeneutika főbb fejezetei nyernek megvilágítást. Továbbá *Beccaria* János művének a Franklin-féle elmélet szerint a mesterséges villamosságról szóló tárgyalását adta ki. De e mellett *Politus* Alexander jeles latin beszédeinek kiadása, meg egyebek is nyomós bizonyosságot tőnek róla, hogy mily serényen igyekezett a hazai közoktatás javítása végett mindazokat az elősegítő módozatokat megismertetni, melyeknek sikert eredményező voltáról elégséges meggyőződést szerezhetett a külföldi nevezetes tanintézetekben.

¹ Révai M. élete I. 183—196.

Ismerve ily irányzatú munkásságának több rendbeli tanúságait, velős oknál fogva mondhatjuk, hogy amit e nemben közvetlenül vagy közvetve művelt, az valóban tisztes megemlékezést érdemel a hazai közoktatás történetében.

21. Valamint határozott álláspontot foglalt el Horányi az előbbi, szőrszálhasogatásig elfajult scholastica philosophiával szemben, úgy gondosan óvakodott az ujabbi bölcelet egyes túlkapó elméleteit készségesen elfogadni,¹ aminők akkoriban már némely balirányzatokat igyekeztek érvényesíteni a közoktatás terén is.

Kisebb-nagyobb terjedelmű irodalmi dolgozataiban, sőt egyes bizalmas levelezéseiben is nem gyéren lelhetők ilyenén igyekvéseinek tanúságai. Különösen a jelentősebb munkásságú írókról és tanfériaokról szóló biographiai vázlataiban elég gyakran érezteti, mily igen szíven hordja ez ügyet. Ennek bizonyságául emlékeztetünk különösen a »*Nova Memoria*« praefatiójára, melyben szinte terjengős részletességgel mondja el paedagogiai intelmeit.

22. A mily örömdetes jelenséggül fogadták a lelkesültebb honfiak a hazai tanulmányügynek az új tanszervezet általi egyöntetű rendezését, úgy egyszersmind komolyan fölhívónak látták azt a tekintetben, hogy a műveltebb európai nemzetek példáját követve, serényen buzgólkodjanak immár a nemzeti nyelvnek is a közoktatásban fokenkénti érvényesítésére s e czélból annak lehetőleg sürgős haladással fejlesztésére, hogy az minél előbb méltó helyét foglalja el nemcsak az alsóbb és középoktatásban, hanem a felsőbb rendű tudományok előadásában is.

Mínthogy pedig e tekintetben a »*Ratio Educationis*« még úgyszólván csak mostoha módon gondoskodott, a más anyanyelvekkel egyenlősítvén a magyart, mondhatni hiányosan intézkedett; a buzgóbb honfiak éber ellenőrzést kívántak kifejteni, nehogy különösen a német nyelv bitorolja idővel a közoktatásbeli elsőbbséget.

Voltak, kik vérmesebb reményekkel legott biztos kilátásba helyezték a magyar nyelvnek olyatén lendületét, melynél fogva az akár a közelebbi időben is elfoglalhatja jogosult szerepét a felsőbb oktatásban is, sőt találkoztak tüstént vállalkozók is, hogy azonnal tényleg bizonyítsák annak arra alkalmas voltát. Így különösen *Benyák Bernát* a piarista rendház pesti intézetében akkoron nyilvánossági joggal megindított bölceleti tanítást azonnal magya-

¹ Bölceleti elveinek mérsékeltségét és valamint az irodalomban, szintúgy a gyakorlati életben is egyiránt komoly alkalmazását tekintve, eléggé ráillenek Tacitusnak Agricólára vonatkozó e szavai: »retinuitque quod est difficillimum, ex sapientia modum.« Számos tanúság közül elég legyen e tekintetben Kovachichnak e megjegyzését idéznünk: »Man bemerkte, dass er sich weder durch die Cartesischen Luftwirbel noch die hakichten Theilchen des Galsendus, oder die von Boscovich sinnreich erdachte Krummlinie der Anziehungskraft in die damals noch bis zum Vorurtheil herrschenden Meinungen hinreissen lassen; dieses erweckte bey vielen von seinen Einsichten eine sehr vortheilhafte Meinung, aber auch bey vielen den Hasz wider ihn. . . . 1. Merkur von Ungarn I. 978. 1.

rul is kezdette tárgyalni,¹ s abból az akkori szokás szerinti nyilvános vitatkozások alkalmával magyarul folyt tanításának eredményét is olyképp mutatta be az előkelő férfiakból álló hallgatóságnak, hogy részökről igen helyeslő elismerést nyert.²

Mások pedig szintén erősen felbuzdulva legott hozzáfogtak némely tantárgyaknak magyar nyelven szóló kézikönyvekben való bemutatására. Így különösen *Dugonics* András a matematikai elemi oktatást igyekezett magyarul tolmácsolni. Ez az igyekevése azonban az idők fordulta miatt csak később juthatott napvilágra. Mert a mi baljóslatúként már akkoriban előre vetette árnyékát, alig egy pár év múlva be is következett s ugyancsak gyorsan elhomályosítá azt a biztatólag derengő hajnalodást, mely a *Mária Theresia* uralkodásának alkonyán oly szép reményeket keltett volt.

Egyebek között a leghathatósabb impulsus lehetett volna az arra, hogy a hazai tudósok immár szorosabb egybekapcsolódás által tömörülve fejtsenek ki sikeresebb tevékenységet, sőt mindenképp törekedjenek oly szervezetes testületet alkotni, mely a hazai viszonyok igényelte tudományos művelődést serényebben lendítse és különösen a specialis magyar nemzeti cultura előnyösítését vegye célba.

Ha nem éppen ez a pezsdítőbb időszak keltette is őket ilyenén éberebb ellenőrzésre, de kétségkívül ez gyulaszthatta lángolóbb óhajására annak a biztosítéknak, melynek szükségét már égetően éreztették a haladó kor visszautasíthatlan követelése.

Bizonyságai ennek a főtebb jelzett szövetkezési kísérletek.

23. Az a buzdulat, melynek forrongását Toldy is nem egyszer említi, akkoriban tán nem csekély áramlatot is kelthetett volna, már úgy mint ha felsőbb jóváhagyás által szentesítve indulhatott volna nyilvánosság elé.

Tagokban legalább nem lett volna hiány. Hisz csak azokat véve, kikkel Horányi bizalmas lábon állott, amint ez jóformán kitetszik műveiből és leveleiből, nem csekély számmal sorolhatók föl oly jelentős tehetségek. Különösen az egyetemi s rendi tanárok és több más tudományos intézetben működő tanférfiak soraiból akár válogatva is telhetett volna annyi irodalmi képesség, amennyit az a mérsékelt igény kívánt, mely a szabályzat 26. pontja szerint a belső tagoknak számát csakis 24-re szabta. Hisz sem a nyelvi, sem a vallásfelekezeti különbség nem állt akadályúl.³ Különösen a latin irodalmi képzettségű egyének jelentős mennyiségben valának akkoriban. Mindezek azon új epochát nyitó kezdemények által lelkesülten fogtak volna némileg értékesíthető szellemi munkássághoz, kiváltképen biztatva egyszersmind a fensőbb jóváhagyás

¹ Toldy F. »A magyar nemz. irod. története.« IV. kiad. Bpest, 1878. 162. l. — »Révai M. élete« I. 196. és 252. l.

² L. Toldy F. Magy. Nemz. Irod. Tört. 1878. IV. kiadás 162. l.

³ I. Szabályzat 7. és 9. pontját.

kedvezménye által. Ámde e nélkül kényes dolognak vélték a bátor csatlakozást.

Úgy látszik azonban, hogy legalább föltételelesen mégis számosnak ígérését bírta már *Horányi* s mintegy bizonyosra vehető, hogy ezek a szentesítés végett folyamodó kérelem fölterjesztését éppen ezen új aera küszöbén már sürgették is, abban a reményben, hogy ez mint az akkori lendülethez lényegesen hozzátartozó járulék már bizvást megnyerhető lesz.

E szerint úgy rémlik, hogy leginkább akkoriban kelt ez a *Horányi* fogalmazta folyamodvány. Erre mutatnak a szöveg epilógusának im e szavai is: »..... digneris ad cumulum summorum beneficiorum in nos collatorum¹ illud adiicere ut

Az is lehet, hogy ez tán az akkori viszonyok szerinti módosítása egy már előbb készített fogalmazványinak.

A főntebb érintett körülmények ily sajátyszerű összetalálkozása hármias bizonytságot nyújt arra nézve, hogy minő buzdulatot, sőt biztatást meríthetett abból az akkorig csak privata sodalitas-ként lappangó bizalmas szövetkezet, hogy végre mint tudományos társulat már a nyilvánosabb kihatásra is utat nyisson, és pedig:

I. hogy immár azok a tanügyi átalakítások is eléggé utalók s mintegy felhívók a felsőbb jóváhagyás kérelmezésére;

II. hogy annak élére leginkább *Horányit* illő állítani, kit erre oly számos elismerés tesz méltóvá;

III. hogy valamint az öt szívesen tisztelő egyetemi tanárokból, úgy az ő rendtársaiból is elég számos tag remélhető munkas tényezőül, úgymint kik már is serény előkészítői valának az új tan-reformnak és így a kormány szándékainak is alkalmasan megfelehetnek az ily tudományos társulatba szövetkezés által. Az egyetemi hallgatók között pedig nem kevesen lesznek a társasághoz tanítványul szegődő aspiransok.

Hisz ennek jelentős bizonytságot érezteti Ányos, az egyetemi hallgató, ki buzgalmánál és képesülségénél fogva már a magyar irodalmi előharczosokkal áll bizalmas baráti viszonyban, s mint a szabályzat aláíróinak egyike, ebben a serdülésnek eredt hazafiúi társaságban is számot tevő tényezőül tűnik elénk.²

24. A társaság színcsapata alkalmasint kitelhetett volna az iker-város akkori tudósaiból, akár az egyetemi tanárokból is, ahogy azoknak az idétti irodalmi munkásságából gyanítható. Ennek jelentős tanuságát láttatja az egyetem történelmét tárgyaló *Fejér* György:

¹ V. ö. Pauler T. i m. 122 ~ 134, hol a »cumulus summorum beneficiorum« specificálva van.

² Minderről nyomós tanuság az, hogy költői levelezésének jó csomója a budai egyetemi theologiai tanfolyama idején keletkezett, intézve többnyire a testőr-irodalom jeleseihez; s egy Dr. Rácz Sámuel egyetemi tanárhoz, melyet ez az »*Orvosi oktatások*« című művének II. kiadása elejére tűzve kiadott 1778-ban. Hogy ennek epilógusában az egyetemi tanuló Ányos Rácz Sámuel, az egyetemi tanárt »*barátjának*« nevezi, vajjon nem a »hazafiúi magyar társaság«-beli bizalmas viszonyt jelzi e?

»Historia academiae scientiarum« cz. művében és *Pauler* Tivadar idézett történelme 93—100. és 156—162. lapjain, melyeken az egyetemi karok tagjainak kiadott műveit felsorolván, azok részletes kimutatását ily epiphonemával nyomósbitja: »Tekintettel ezen és az előbbi fejezetben említett férfiak bel- és külterjű munkásságára, teljes igazsággal mondhatá ezen időszakról *Szerdahelyi*: »Paene nulla est scientiarum regio, quae lucem et accessionem non accepit ab ingenio commentationeque nostrorum eruditorum«; és azzal összhangzólag *Fejér* György: »Decennium hoc Universitatis regiae viris literisque florentissimum«;¹ habár honosaik részéről nem mindig részesültek fáradaik érdemeikhez illő elismerésben, mint *Szerdahelyi* fájdalmasan emlité: »Dolere mihi debet, aequiores nobis esse exteros, quam sint populares et cives.« (Elégge sajnosan érezték ezt mások is különösen Révai az ő részéről is.)

Egyébként nem szorítkozva csupán a központban lakó tudósokra, sőt a főtebb jelzettekhez számítva az ingremiált tagokat és némely akadémiai vagy egyetemi tanszékekre versenyzőket is, meg a graduáltak jelesebbjeit, bizvást hihetjük, hogy válogatva is kikerült volna az a szerény mennyiség, ahányat az a tervezet belső tagokul kívánt, t. i. szám szerint 24.

Ugyanis azok számát tekintve, kik mint a felsőbb tanulmányok aspiransai, már 1774-ben az egyetemen megüresedett tanszékek végleges betöltése végett october 8—23-ig tartott pályázati vizsgálatra jelentkeztek, a viszonyokhoz mérten nem mondhatjuk a komolyabb tudományosság művelését valami fogyatékosnak.²

25. Ennek az ekkoriban fölbuzdult serényebb versenyzésnek különösen ösztönző rugója lehetett az a remény, hogy a budai egyetem föllendítését célzó kezdemények mindegyre szaporítani fogják annak tanszékeit is, vagy legalább az akademiákban és lyceumokban nyílik tér a felsőbb oktatási kathedrákba juthatni.

Némely érdekes tanúságokból úgy látjuk, hogy a piarista rend igyekvőbb tagjait szívesen ösztönözték valamint a szigorlatokra,³ úgy a pályázásokra is az ő előkelőbb pártolói, kik a részökről már 3 évtized óta mind buzgóbban felkarolt korszerűbb és célirányosabb tanításmódot, mint jó sikerrel gyakoroltat, általánosítani kívánták.

E kívánalmaknak következményeül vehető, hogy az új tan-

¹ I. Historia academiae Scientiarum Budae 1835. 123. l.

² Nem érdektelen felemlitenünk, hogy *Pauler* jegyzése szerint e pályázaton a hittani tanszékekre összesen 39-en, a bölcsészetiakra pedig 38-an jelentkeztek. Amazok közt 17 világi pap, 5 kegyesrendű, 15 ferenczrendű és 2 pálos, ezek közt 9 világi pap, 12 kegyesrendű, 11 ferenczrendű, 3 pálos és 3 világi (L. *Pauler* i. m. 55. p.)

³ Például *Sárváry* Ferencz, kiről mint *Révai* Miklósnak nagyra becsült barátjáról több ízben volt említés ennek élete első és második kötetében, egy 1782-ben kelt levelében hálás köszönetét vallja gr. *Károlyi* Antalnak azon kegyéért, hogy őt a bölcséleti szigorlatra buzdítván, ehhez kellő költséggel is ellátta, amint ily kegyében már más rendtársait is részesítette.

szervezet életbe léptetésekor a piarista rendből többen alkalmazást kaptak a felsőbb és középoktatás oly intézeteiben, melyek a kormány által alakítottak át, habár magának a rendnek is fölöttébb szüksége volt ép akkoriban a képzettebb tagokra.¹

Azonban ezek az extra gremium működő rendtagok nem kevés részben segítették elő az okszerűbb szervezettű tanügynek gyakorlati eredményeit, sőt némelyek néhutt a tudományos szövetkezésnek is részesei s előmozdítói valának. Így különösen *Koppi* Károly Kassán, aztán Erdélyben. *Simai* Kristóf szintén Kassán, *Benyák* Bernát Székesfehérvárt és mások egyebütt. De meg az előkelő házaknál nevelőkként működő rendtagok is meglehetősen elősegítették ezeket a célzatokat. Másutt inkább lesz helyén mind-ezekről körülményesebben szólhatnom.

26. Minthogy már a hétéves háború bevégezte után oda irányultak a lelkes fejedelemasszony törekvései, hogy a béke áldásait minél dúsabban tenyésztse birodalomszerte, lépcsőnként hazánkban is fejleszteni kívánta a közművelődést és különösen az irányadó fensőbb tudományosságot is.

Ily jó szándékának eleve megsejtése már előbb indította a nagyobb vállalkozású tudósokat arra, hogy értékesebb tartalmú műveiket néki ajánlják föl, másokat arra, hogy illetén célzataiknak gyámolítását nyerjék tőle.

Efféle bizalom biztatóul szolgálhatott arra is, hogy más serdültebb nemzetek példájára erősebb lendítésre irányzó tudományos körök létesüljenek, melyek szintén a királynő pártfogását remélték megnyerhetni, s mint Toldynak többször idézett értekezéséből is sejtethető, nem is épen rajta múlt azoknak pártoláson kívül hagyása. Ennek híjjával is próbálkoztak némelyek az eszmének nagyobb mérvű megtestesítésére.

Igy véltük bizvást föltehetni, hogy Horányinak tudományos baráti köre is már a hetvenes évek kezdete óta éledezett, mint afféle privata sodalitas litteraria minden szabályzati szervezkedés nélkül, vagy csak amúgy barátságos egyezkedés útján megállapított conventionalis szövetségként.

Ezt Horányi az ő előírányzott célzataihoz, meg a vele szövetkezettek feladataihoz képest befolyásos egyénisége által is nyommonként gyarapíthatta lelkesítve olyképen, mint a hogy azok a többrendbeli társulatok sarjadoztak, a melyekről ő a »Nova Memoria« előbeszédében, XIV. l., mintegy dicsekedve emlékezik.

27. Hogy aztán ez az ilykép szerényen fejledező tudományos kör már némileg szárnyat ölteni kívánt akkor, midőn a nagy királyné élte alkonya felé a magyar nemzet iránti jóindulatának többrendbeli tanúságait adta s különösen az egyetemnek a budai kir. palotába beszállásolása által oly magas hangulatot keltett a fensőbb tudományosság aspiransaiban, igen természetes következ-

¹ L. Révai Miklós élete. I. 322. l.

ményül vehető. Mert az eddig nesztelenül munkálkodó társak a fejedelemszöveg magas szándékait ösztönzésül tekinthették arra, hogy azokhoz képest ők is fokozzák érvényesítendő feladataikat.

Ez vala indító okuk arra, hogy a főtebb közlött szabályzatot közös helyesléssel megállapítsák s erre a felsőbb jóváhagyásért kérelmező folyamodványt fölterjeszteni kívánják.

Gyaníthatólag a nagy lelkesültségű fiatal Anyosnak, mint a gárdista irodalommal már bizalmas viszonyban álló költőnek, nem csekély része lehetett ebben a sűrűségben.

28. Bármily fölbuzdítók voltak is e körülmények, sőt sikert ígérőnek is látszhatott az akkori constellatio, *Horányi*, mint a viszonyok behatóbb ismerője, mégis aligha osztozott a vérmes reményekben. Néki elégséges tudomása volt mindazoknak a kísérleteknek eredménytelenségéről, melyek ily szándékból már előbb próbálkoztak olyas célhoz jutni. Nem lehetett előtte ismeretlen a *Windisch* Károly barátjának¹ megfeneklett igyekezete, sem a *Perliczi* János törekvése, és valószínűleg az »*Academia Augusta*« nagyszabású tervezetének dugába dőlte sem.

De hát azt gondolva, hogy Propertius szavai szerint (2, 10, 6) »in magnis et voluisse sat est«, mint ez eszmének fő javallója s mozgatója készségesen vállalkozott a kísérletre, s amint ez a folyamodvány szövegéből is kivehető, a tetemes akadályok meg gondoltával a leghódolatosabb kifejezésekkel igyekezett megokolni a szerény határok közé szorítókozó kérelmezést. Azt híven a közmondás szerint »dum candet ferrum, tundendum est«, ha elűtetik is a kérelem óhajtott sikerétől, merőben eredménytelen még sem lehet a próbálgatás. Sőt az ügynek valamelyes hasznára lesz még úgy is, ha csak némi sürgölődés által élénkítetik föl, legalább az eszmének ébrentartása végett. Mert erősbödni fog ez által is az óhajítás s a közérzületben meggyökeresítve utóbbad annál izmosultabban fel fog sarjadni, hogy létjogát bebizonyítsa s azt követelje is, mihelyt jobban lehet.

29. Ezzel a szentesítés végetti kísérlettel tehát első sorban leginkább a honfiak buzdulatának gyarapítását célozhatta, de meg ezen kívül a külföldi tanultak bizalmának erősítését is.

Ezekkel ugyanis többé-kevésbé tudományos összeköttetésben lévén, rendén valónak tartotta velők éreztetni azt, hogy itt is folyamatban van olyatén kölcsönös viszonyú tudományos szervezkedésre törekvés, mely a közművelődés általános ügyének hasznára váljék. Csakhogy a nálunk még kedvezőtlen viszonyok miatt az egyelőre mintegy előkészületi stadiumában leledzik. Mert a

¹ Windisch-sel való baráti viszonyát ismételtelen is említi Horányi a »*Memoria Hungarorum*« cz. művében; az első kötet előszavában és a 3-ik kötet 567. s következő lapjain, hol az 569. lapon a Windisch létesítette tud. társulat sorsáról is illetékes említést tesz. — Ugyane kötet 67. lapján fölemlíti Perliczi János Dánielnek e művét: »De instituenda in Hungaria societate litteraria erudita et conferendis ad illustrationem rerum patriae Symbolis.«

leküzdhetlen akadályok miatt nem tehetvén szert az óhajtott fejedelmi jóváhagyásra, szélesebbre terjedő munkásságot még nem igen fejthet ki testületileg, de azért éledez s intensive növekszik.

Bizvást föltehető azon tudományos összeköttetésnél fogva, melyben némely jelentősebb tudósaink, leginkább a »foris doctus«-ok, szintűgy mint Horányi is, azokkal a külföldi tudományos társulatokkal állottak, hogy a nyilvánosság elé is jutott az ő közlönyeikben holmi az itteni óhajtasok zsendültéről, valamint azoknak akadályairól is.

30. Hogy mik lehettek ezek sajátképen, melyek miatt az időnkint fölszínre igyekvő szándék megannyiszor zátonyra jutott, annak eléggé nyitját lelhetjük abban a felsőbb helyről 1771-ben kelt leiratban, mely az előbbi évben kérelmezett »Academia Augusta« tervezetének jóváhagyás végetti fölterjesztésére a negatívát 5 pontba foglalt megokolással adta ki.¹

Mert habár a Horányi-féle tervezet sokkal szerényebb kívánatot szándékozik is fölterjeszteni, de már az ebben is óhajtáskép kifejezett felségi jóváhagyás kérelme implicite magában foglalta annak fokozódható igényeit. Ugyanis a folyamodvány epilógusában összefoglalt kívánat a »*favor, patrociniium, consensus, clementia és protectio regia*« megnyeréseért könyörög, hogy a felség részéről erre nézve biztosíttassék.

Ámde ennek megnyerése mintegy feljogosulást vonhat maga után, hogy a pártfogási biztosíték aegise alatt a szentesítendő társulat a kormánytól időnkint gyarapodási segédeszközöket is bizvást igényelhessen s idő folytán mindegyre terjeszkedőbb előnyöket is követelhesen.

Ilyesmire meglehetősen felbátorító leendett az egyelőre csak szerényen föllépni szándékozó tudományos társulatnak királyi jóváhagyása.

Nincs ugyan egészen biztos tudomásunk arról, vajjon csakugyan tényleg is megtörtént-e a folyamodvány fölterjesztése, de minden körülmény arra mutat, hogy *nem*.

Mert volt arra Horányiéknak elég alkalmuk és módjuk, hogy megtudják hiteles forrásokból, mily kevésbé remélhető a siker.

Sőt a biztosra vehető negativa miatt nem is igen szellőztették a résztvevők neveit, úgy hogy sajnálatunkra a szabályzat alá jegyzetteken kívül más üggyársnak hozzájárultáról nem leltünk bizonyos adatot, jöllehet hozzávetőleg többeket sejtethünk.

31. 1780-nak dereka óta *Mária Theresia* már betegeskedő vala s így a tőle várható kegyes jóváhagyás reménye annál inkább halaványult, minél föltetszőbben érvényesültek azok a tanácsadások és befolyások, melyek az ilyenmő óhajtasoknak ellenzői valának.

¹ L. Toldy F. »Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt.« Összegyűjtött munkái, VII. köt. Budapest, 1873. 390—1. l.

Ily kedvezőtlen fordulat következtében a társulat jelentősb tényezőivé leendett tanultabbak között is lohadni kezdett a bátorság; minthogy az oly hatósági resensus miatt a kormánytól függő egyénekre nézve az némileg compromittáló is lehetett. Ilyenek ezért szívesebben visszahúzódtak az ügytől, szintoly képen, mint később a Révai »Planum«-ának főbbrendű pártolói közül néhányan megszeppenve egy megdöbbenő incidenstől, neveiket a nyilvánosság elé juttatni ellenezték.¹

Vagy talán afféle titkos társulati gyanuságtól való óvakodás okozta, hogy oly kevésnek csatlakozása van jelezve a szabályzaton, t. i. azoké, kik tudtunkra épen nem voltak töprengők. Valószínű, hogy Anyosnak e bátor vállalkozása s némely hivatalos részről alkalmasint megsokalt hazafias buzgólkodása ellene is némi megróvást idézett elő, annyival inkább, mivel theologiai feladatai mellett, ezeknek részben hátrányára is, oly élénk költői levelezést folytatott a testőr-irodalom előkelőivel, amint ennek épen ez időben sűrűen kelt termékei láthatók műveinek I. kiadásában is. Ha még oly óvatos volt is illetén baráti viszonyainak ápolásában, főbbjeinek s tán a kormány közegeinek megorrolása nem maradhatott el amiatt, hogy a még fensőbb jóváhagyást nem nyert társulatnak fiatal vérmességevel ő volt legföltetszőbb tényezője, jóllehet sajátképen Horányi vala a szellemi intéző. De Horányi az ő latinul írt műveiért, mint a higgadtabb tudományosság s tárgyilagos gondolkodás embere, kevésbé eshetett censura alá S még sem hiányoztak olyan gyanúsítói is, kik ezt a messze kiágazó s a külföldi tudós egyletekkel is viszonylatba fűződő társulati célzatot összeférhetetlennek vélték az ő tüzetes feladatú hivatásával. Sőt találkoztak, kik őt türelmesebb méltatásai s vegyes vallású tudományos összeköttetései miatt holmi nemzetközi vagy épen szabadkőmivesi tendenciákkal gyanúsíták.

Már csak az is aggodalmat keltett némelyekben, hogy valamint a »*Memoria Hungarorum*«-ban felekezeti különbség nélkül kiméletesen kívánta méltatni a tudományos és irodalmi munkásság termékeit, úgy e társulati szervezetben is szintolyképen szándékolta az elmék összeköttetését kimódolni, a mily lelkes hazafiúi buzgalomból, úgy egyszersmint komoly ethikai célzatok végett.

Annak a félreértésnek elhárítása okáért, mintha ez a vallás iránti közönyösségből eredne, ugyancsak nyomósan van hangsúlyozva a valláserkölcsei elvek iránti kiméletesség s mindannak távol tartása, a mi a jó harmóniát zavarhatná. Ez tehát villámhárító óvatosság is volt oly gyanúság kikerülése végett, mely azt a privata sodalitást úgy is megróvás alá ejthette volna, ha csak igénytelenül lappangva éldegél.

32. Minthogy a szabályzati 27. pont szerint hat belső tagnál kevesebb törvényes végzést s határozást semmiről nem tehet s

¹ L. Révai M. élete. III. k. 167. 200. 203—4. 256—7 1. 1.

ítéletet nem hozhat, bizvást föltehető, hogy a szabályzat helybehagyásánál is (1779 május 10.) többnek kellett jelen lennie, mint amennyien aláírvák. Miért történt mégis, hogy csak öt névnek aláírásával kívánták hitelesíteni, sőt nyomósbitani a helybehagyást, annak okát oda vihetjük vissza, hogy e szabályzatnak mintegy tervjavaslatként a tagokkal közlendő példányát elégségesnek vélték csakis a társaság indítványozói és irányadói vagy már sürgetői által aláíratni.

Annak okát illetőleg, hogy a kétségkívül számosabban jelen voltak közül miért vannak csak öten, még pedig éppen azok aláírva, közelebbi megokolásul kétféle nézet is ajánlkozik.

Ugyanis lehet, hogy a többiek egyelőre tartózkodó állást foglalván el, aláírókúl csak a bátrabbak vállalkoztak. Nem alap nélkül ötlük föl elménkben ily gyanítás azon tudomás szerint, melylyel birunk az alájegyzettek érzületi mivoltáról.

Azokból legalább, a miket *dr. Rácz* Sámuelről *Pauler T.* »Az egyetem története« című művében¹ elszórtan említ, oly jellemző vonások állíthatók együvé róla, melyek őt buzgó magyarnak és az orvosi tudományszakban a magyar nyelv »réstörőjének« vallják, de egyszersmind nyakas természetűnek is.

Glosiust, mint tekintélyes orvost és szintén önálló gondolkodású s független állapotú férfiút ismertetik a róla szóló adatok. S talán az akkori idők szerint az orvosoknak kiválóbb előkelősége miatt kívánták e két nevezetes aeskulápot az ügy élére koryphaeusokként állítani.

Avagy a társaságnak jelzett célzata szerint, melyet egyrészt a szellemképző, másrészt a realis tudományok egyenletes felkarolásában helyeztek, mintegy bilanxként van kiszemelve mindegyik irány képviselőjéül kettő és kettő, ötödikül pedig *Horányi* a polyhistor, mint mind a két iránynak szorgalmas művelője és történelmileg is összefoglalója.

A szépirodalmi és bölcselői irányt erős oknál fogva kívánták a hírnévre kapott *Bessenyei* György és a nagy reményekre jogosító *Ányos Pál* által képviseltetni, annak bizonyítása végett, hogy ez a »hazafiúi magyar társaság« melegen csatlakozik ahhoz az áramlathoz, mely a gárdista-irodalom által a 70-es évek folytán nőttön növekedett és a magyar közművelődés terén mind nagyobb hódítást tőn.

33. *Horányi*nak mindkettejük iránti szíves becsülését s különösen hazafias vonzalmát éreztetik azon sorai, melyeket rólok egy pár évtized múlva is nyilvánított az 1795-ben napvilágra bocsátott »Nova Memoria« I. kötetében.

Nem lesz tán fölösleges azokból holmit bizonyosságul idéznünk: Így különösen a *Bessenyeiről* szólókból e zárósorokat, melyekkel

¹ L. 154., 158., 214., 265., 331., 332., 366. lapokon. — »Hazai nyelvünket a tudományok ezen ágában (t. i. az orvostanban) réstörőleg honosította.« (158. lapon.)

munkáinak sorozatát a 13. pont így fejezi be: »Exstabat olim insigne volumen Ms. a me visum in Pestana PP. Paulinorum quondam florentium Bibliotheca, quo selecta argumenta Philosophica, Philologica, et Historica noster Georgius illustravit; quo minus in lucem prodiret, invidia obstitit, ac proinde illud, utpote amicis et popularibus suis tanquam perenne amoris argumentum in Bibliotheca servandum donavit. At fortasse alicui Harpyae in praedam cessit.« De ezeket 1839. Toldy F. Pápán a benczések könyvtárában fölfedezte.

Ányos Pálról pedig, kit »*optimae spei iuvenis*«-nek nevez, egyebek közt ezeket írja: »Tirnaviae cum studiorum Universitas floreret Anno 1776. AA. LL. et Magister Philosophiae creatus fuit. Mox Budae magno fervore Theologicas praelectiones quinque annorum spatio excepit. Et quanquam *in severioribus disciplinis egregie versaretur*, magis tamen ad Musarum amoeniorum, praesertim patriarum culturam propendebat: hinc poëmatia ab ipso publici iuris facta admirabilem ingenii vim et nativam produnt elegantiam, quibus ornamentis progressu annorum ita efflourisset, ut inter Apollinis cultores, quos patria nostra tulit, insignem sibi locum vindicasset. At *mors praeclaris conatibus invida* Virum hunc vario morborum genere tredecim mensium spatio exagitatum tandem prostravit, et *nobis surripuit* Veszprémii.«

Vajjon nem vonatkozik-e a »*nobis*« kifejezés in specie a »hazafiúi magyar társaság«-beli baráti viszonyra?

Ezeket figyelmesen egybevetve, alkalmasint igazoltnak láthatja a szíves olvasó azt, a mit e korán elhunyt kitűnő szellemnek erkölcsi méltatására jó alapon elmondottam az 1889-ben kiadott *Elmélkedései*-hez csatolt »*Függelék*«-ben. S ha különösen szemügyre veszi azt is, ami épen Ányos-tól sajátkezőleg írt »hazafiúi magyar társaság törvényei«-nek 4. és 17. pontjában a feddhetlen erkölcsi kelléket hangsúlyozva fejezi ki, úgy bizonyára elfogadhatja azt a nézetet, hogy a ki ily fegyelmes szabályzat által magát kétszeresen kötelezte, evvel ellentétes életelveknek követésére aligha vetemedhetett, különösen épen azon időszakban, midőn Horányi szerint a theológiát is jelesen tanulmányozta. S így sajnálattal fogja venni azt a minden alapot nélkülöző kisebbitést, melyet egy valaki elég könnyelműen ejtett becslületén.

Hogy az előbbi zajtalan minőségében, mint tudományos szövetkezet, odább is fentartotta s ápolta e társulat hivei összetartását, annak valamelyes bizonyosságául vehető az is, hogy különösen a magyarságra nézve mind mostohábbá vált nyolczvanas évek elején Orczy Lőrincz »*a szabadságról*« írt versezetét,¹ *Bessenyei* György pedig már előbb némely kiadhatatlan műveit a paulinusok

¹ L. Révai Miklós *Élete*. II. k. 388. l. és Kollai Virgil: »*Ányos Pál élete és költészele*« 1882. 60. l. Ez utóbbi műben egészen közölve van b. Orczy Lőrincz levele Ányoshoz.

könyvtárba kívánták elhelyeztetni¹ valamely kedvezőbb időszak bekövetkeztéig, abba a könyvtárba, melyben a társaság tagjai, míg lehetett, gyülekezeteiket tartották s így azt legalkalmasabb menedékhelynek tekintették.

Gyaníttatja ez egyszersmind azt is, hogy ennek a sajátlag magyar szerzetnek tagjai közül alkalmasint több tudományos foglalkozású szerzetes volt részese e »hazafiúi magyar társaság«-nak is, úgymint *Virág* Benedek, *Kreskai* Imre,² kikkel Ányos is szorosabb barátságban élt, s tán *Verseghy*, *Alexovics* Bazil meg mások is.

34. A tervezetnek életbe léptetése nem sikerülhetett ugyan a leküzdhetlen akadályok miatt, szintűgy valamint az előbbi kísérletek megvalósulásra nem juthattak, mégsem épen mondhatni róla azt, amit *Toldy* az »Academia Augusta« tervezetéről szomorúan hangoztat, hogy »*elpendült*«.

Ez a szerényebb szándék amint föl nem hangzott, úgy el sem hangzott, hanem előbbi rejtőzködő módja szerint csendben folytatta magántársulatként munkás tevékenységét, szíves baráti buzdítással és kölcsönös elősegítéssel.

Amaz pedig, amely nagyralátó s mintegy fellegvár-alkotásra számított vala, úgy ködvárként szétpárolgott, mert akkoron még épen megvalósíthatlan igényeket állított volt előtérbe. A fensőbb hatóság czáfoló okai által visszautasítva dugába dült az és sajátos balsorssal olyannyira homályba süllyedt, hogy csak esetleg egy század múlva került ki rejtékéből, de a tervező neve s ennek körülményei a történelem kárára mind maig rejtély maradt, melynek *Toldy* sem birt nyitjára jönni.³

Horányi igénytelenebb szándéka pedig a viszonyok és körülmények komoly megfigyelése miatt, úgy látszik, nem is kockáztatta a sikertelen kilépést s így annál inkább folytathatta nesztelenül buzdító s élesztő hatását; leginkább pedig ő maga példaadólag fejtett ki oly munkásságot, mely mintegy pótolta a szándékolt társulat együtleges munkásságát.

Harmincz éven túl helyt állott oly egyletért, minőt ha létesítenie sikerült volna is, a nyomban bekövetkezett mostoha időszak folytán alig lehetett volna termékenyítő kihatásúvá fejleszteni.

Révai a következő évtized elején nagy bátorsággal tön kísérletet, a visszas viszonyokkal daczolva, ily eszme megvalósítása végett, de szándékától elüttetett, s nem csekély bajok forrását

¹ L. Szinnyei József: »Magyar Írók Élete és Munkái.« »Bessenyei György élete.« I. k. 1003. l.

² Kreskai Imre, kit utóbb Révai M. a Tud. társaság »Candidatusai« közé sorozva említ, mint ekkoron »a pesti monostorban lévő könyvháznak gondviselője« (így jelzi e hivatalát a Révaihoz 1778-ban írt versezetében, I. kiadva Révai M. elegyes versei Pozsony, 1787. 233—40. l.) már ezen állásánál fogva is egyik jelentősebb tényezője lehetett e tudományos társulatnak.

³ L. Toldy i. m. az akadémiai eszme M. O. végső jegyzetében.

nyitotta meg élete keserítésére; aztán a kissé felderült jobb idő verőfényétől biztatva nagyobb mérvű kísérletet tett szintén sikertelenül s ekkép arra érezte magát indíttatva, hogy megfeszített erejével ő is maga álljon helyt nagy szándékainak érvényesítésével.

Igy mindketten példaadólag oly irodalmi pályát folytattak véglehelletig, melylyel ugyancsak föltetsző tanúságát adták annak, hogy mit tehettek volna jobb viszonyok közt egy oly szervezett társulat élén mérvadóként működve, mint a minőnek eszméjét, illetőleg tervezetét honfitársaiknak elég világosan bemutatták.

Figyelemre méltó, hogy, bár ők erősen hazafiás célzatukkal majdnem azonos irány felé tartottak, mégis törekvéseikben elkülönült ösvényt követve, a kölcsönös érintkezéstől meglehetősen tartózkodtak. De mindkettejüknek egyiránt buzgó tisztelőjük, megfigyelőjük és sokban követőjük volt *Horvát* István, ki terjedelmes tudományával szintén némi áramlatot, tudományos és irodalmi felekezetet támasztott ugyan, de szabályzatok által szervezett egyesületek és társulatok kötelékébe nem fűződött.

A mostoha kor többrendbeli viszontagságainak tudható be, hogy azok a buzgón serkedező irodalmi s tudományos körök¹ föltetszőbb lendületre szert nem tehettek, hiányozván a melegítőbb verőfény, mely életre sóvárgó rügyeiket jótékonyan fejleszthette volna.

Hogy azonban eredménytelen mégsem maradt csöndes mozgólódásuk, annak tanúságát adta az a nagyobb mozzanat, mely több évtizedi vajudás után végre megtestesülésnek indította azt az eszmét, mely előbb többször és többféleképen, de hiába erőlködött életre vergődni.

Ugyanis az 1830-ban valahára létesült »Magyar tud. akadémia« mintegy összpontosítva szította föl magába azokat a különböző időkben és szórványosan nyilatkozott törekvéseket, mint mindmegannyi alkateleimet, hogy belőlök az egységesített nemzeti tudományos társaságot megalkossa.

Mindemellett az újabb idő exuberans fejleményei annyi különleges társulást hoztak már létre, hogy e tekintetben mondhatni túltengő tenyészet állott be, mely ama múlt századi meddőségnek merőben ellentétéül élelmeskedik.

Vajha a nemes törekvésű Horányinak legalább e főnkelt jelmondata minél élénkebb emlékezetben örököljön közöttünk:

»Provehimur non praemio, sed patrio amore!«

¹ Érdekesen ismertet ilyeneket Toldy F. az »irodalmi társas köreink Bessenyeitől Kisfaludy Károly köréig« cz. 1875. febr. 7. felolvasásában, I. Kisf. társ. évlapjai Új folyam X. k. 1875.

